

O LIBERALISMO CORUÑÉS: A SEGUNDA XERACIÓN (1823-1846)

DISCURSO LIDO NA RECEPCIÓN PÚBLICA
DO 14 DE FEBREIRO DE 1997 POR

DON XOSÉ RAMÓN BARREIRO FERNÁNDEZ

E RESPOSTA DE

DON XESÚS ALONSO MONTERO

DISCURSO
DO ILUSTRÍSIMO SEÑOR DON
XOSÉ RAMÓN BARREIRO FERNÁNDEZ

Excmo. Sr. Presidente

Ilustrísimos Señores Académicos

Señoras e Señores.

Chamado a formar parte da Real Academia Galega, a institución máis representativa de Galicia, quero que as miñas primeiras palabras sexan de agradecemento para os valedores da miña candidatura e para os académicos que, directa ou por *personam interpositam*, tiveron a xentileza de elixirme.

Quero pensar que diante do *curriculum* que preceptivamente temos que presentar, os Señores Académicos non quixeron premiar os libros de investigación ou divulgación, nin os artigos publicados, nin os centos de conferencias pronunciadas, nin os honores, que os anos máis cós méritos, van acumulando sobre a propia biografía. Quero pensar que os Señores Académicos premiaron a fidelidade intelectual a un país, a unha cultura e a unha patria. Porque desde 1965 ano no que por primeira vez me asomei cunha obra ó mundo da cultura galega, nada investiguei, nada escribín, ningunha conferencia pronunciei que non se referise a Galicia, devolvéndolle, así, de algunha maneira, o privilexio de ter nacido nesta terra e falar a súa lingua.

Agradezo, pois, a sensibilidade de premiar, antes ca nada, a fidelidade, virtude segreda que se agocha baixo a faramalla da propia biografía e que por iso sempre tarda en ser recoñecida.

Por esas cousas do azar institucional veño a ocupar o posto que deixou baleiro un científico, don Uxío Torres Enciso, como no seu día este ilustre predecesor ocupara o posto dun áxil e sagaz escritor, don Xulio Sigüenza Raimúndez.

O 24 de outubro de 1970 tiña lugar a solemne recepción nesta Real Academia do profesor Torre Enciso, apadriñado por outro eminente científico, don Isidro Parga Pondal.

Licenciado en Ciencias Químicas e Farmacia pola Universidade de Santiago, o profesor Torre Enciso foi catedrático de Ciencias Naturais no Instituto Eusebio da Guarda da cidade da Coruña. Colaborador próximo a Parga Pondal no Laboratorio Xeolóxico de Laxe abriu novos camiños á ciencia investigando o proceso de alteración das rochas graníticas e facendo notables aportacións ó coñecemento xeomorfolóxico do chan galego. Foi o pioneiro en enunciarse o papel da erosión fluvial na formación do relevo somerxido das rías galegas e foi, así mesmo, o primeiro que investigou os restos fósiles do Cuaternario en Galicia (dous molares) dun mamut localizado en Buxán (Lugo).

Parga Pondal e Torre Enciso, dous científicos que amaban esta terra (as rochas, os ríos, as rías, as areas, as augas, o granito), que hoxe están definitivamente alonxados de nós, pero non esquecidos. Seguen na gran memoria da Historia, formada por cantos souberon ser fieis a Galicia coa súa ciencia.

Como decidín centrar o meu discurso na *Segunda xeración liberal da cidade da Coruña* (1833-1846), permítanme, Señores Académicos, que antes de iniciar a exposición, xustifique e sitúe as miñas formulacións no contexto da miña responsabilidade intelectual.

Como historiador asumo a miña responsabilidade intelectual como un compromiso coa ciencia, que axuda a interpretar o pasado do meu país. Aínda que non a entenda respecto a investigación histórica feita como un exercicio da ciencia pola ciencia, co obxectivo narcisista de acumular datos e series de datos que se expliquen por si mesmos sen o referente dunha comunidade. Tampouco entendo a investigación histórica como unha persoal evasión que serve para construír paraísos no pasado nos que refuxiarse nas longas invernías dun presente desacougante.

Para min, a investigación histórica debe ser un *servicio intelectual socialmente útil*. Quizais fosen as prolongadas lecturas dos ilustrados as que marcaron o código de valores que xerarquizan a miña responsabilidade intelectual. "*La utilidad*, escribía Jovellanos, *es la mejor medida del aprecio*". Iriarte lembraba que os traballos literarios "*por más que los hermostee la elegancia, que los engalane la facundia, que los adorne el ingenio, que la novedad y la invención se esmeren en su lucimiento, si no los anima, si no los fecunda la utilidad, descaecen de su aprecio, pierden su valor y vienen a ser de peor condición que la misma ociosidad*"¹

A utilidade social concéntrase na apaixonante procura das claves históricas que serven para coñecer a realidade de Galicia, para seguir de preto o seu crecemento, os seus espertares, as súas traxedias. E todo iso facelo cun talante aberto ás metodoloxías científicas e ás concepcións históricas elaboradas a nivel estatal, europeo e mundial porque só a estupidez e o fanatismo poden xustificar un proceso tan autónomo da nosa realidade que as claves da evolución estean en nós mesmos.

O compromiso de utilidade social é precisamente o que me leva ó tema obxecto deste discurso. O liberalismo marcou definitivamente a evolución social e política de Galicia a partir do século XIX. Foi o liberalismo quen introduciu os valores sociais e políticos da liberdade, da

¹ *Discurso sobre la elección de asuntos que para exercitar mensualmente su ingenio convendría prefiriesen los individuos de la Real Academia, Obras Sueltas, Madrid, 1774, p. 33.*

soberanía popular e da democracia. Foi o liberalismo quen rescatou o poder absoluto das mans do monarca e llo devolveu á sociedade e quen fixou os dereitos do home e as liberdades económicas, sociais e políticas. Por iso, pescudar na xénese e desenvolvemento do liberalismo é situarnos na modernidade.

As transformacións profundas, é dicir, as revolucións non son produto do acaso nin proceden da pacífica penetración duns ideais reformistas que foran empapando a sociedade de novos valores. As revolucións sempre foron producidas por unha tensión dialéctica, pola loita entre os distintos intereses de clases e grupos sociais. A concepción dialéctica é hoxe a *conditio sine qua* para dotar de racionalidade o proceso histórico.

O liberalismo entendido non só como unha doutrina, senón e sobre todo como un proxecto político, veu alterar substancialmente o equilibrio económico e social no que se apoiaba o Antigo Réxime e tamén veu impoñer o relevo das vellas clases dirixentes, clero e aristocracia, pola burguesía. Por esta razón o relevo foi traumático xa que ningunha clase social está disposta a renunciar ó exercicio do poder monopolizado durante séculos.

A resistencia que vai atopar o novo modelo de sociedade liberal depende do xogo de forzas e da estrutura social de cada comunidade. Na Galicia fortemente ruralizada, cunha presenza abafante dos poderes eclesiástico e nobiliar que chegaban ó último recuncho da nosa xeografía, sen a penas cidades nas que as novas ideas podían aniñar máis facilmente, cunha burguesía e intelectualidade (as dúas forzas do cambio) débiles, o proceso de penetración do liberalismo convértese nunha epopeia. Unha epopeia que tivo o seu símbolo na cidade da Coruña, berce do liberalismo galego, rochaforte das liberdades.

Dúas palabras máis antes de introducirme no tema deste discurso. O primeiro liberalismo, que vai de 1808 ata 1823, posiblemente o máis heroico, foi xa obxecto de varias investigacións ², polo que é suficientemente coñecido. Non sucede o mesmo co liberalismo posterior, máis romanceado ca investigado. A chamada *segunda xeración liberal* (1833-1846) realmente non comeza no ano 1833, senón ó día seguinte da capitulación da cidade da Coruña diante do exército do duque de Angulema (agosto de 1823), cando os liberais vencidos sentiron sobre eles a longa noite de pedra do absolutismo vencedor. No exilio, nos cárceres, no traballo cotián, os liberais coruñeses seguiron coa fe posta nunha nova alborada de liberdade e seguiron conspirando segredamente, pero sen desmaio. Sería a partir de 1833 cando, por fin, saísen novamente á rúa coas bandeiras da liberdade novamente despregadas ó vento do Orzán.

² X.R. Barreiro Fernández, *Liberales y absolutistas en Galicia*, Vigo, 1982; M. Rosa Saurín de la Iglesia, *Manuel Pardo de*

A que chamamos *segunda xeración*, a da reconstrucción do liberalismo coruñés, logo dun decenio de persecución e intolerancia, prolóngase ata 1844. É un período curto, de aclimatación ós novos tempos do liberalismo doutrinario, tan lonxano de aquel liberalismo radical e popular da primeira xeración. Cando este novo liberalismo comeza a consolidarse, toda Galicia se ve sacudida polo levantamento de 1846. O seu desastre traerá como consecuencia o fortalecemento da liña máis moderada, pero tamén o esgazamento do republicanismo, onde se abeiran os inconformistas, os utópicos da liberdade definitivamente conxelada. Por iso levamos esta segunda xeración ata 1846.

Quero que este discurso sexa, ademais, unha humilde ofrenda a unha cidade que, por liberal, me acolleu e me honrou moito máis alá dos meus merecementos, que me fai feliz xa no solpor da vida e que agardo que me acolla para sempre.

I

A CRISE DO REXIME LIBERAL

1.- O SISTEMA CONSTITUCIONAL EN 1823

O réxime constitucional español, á altura de 1823, era incapaz de garantir a orde social. O Partido Liberal que o sustentaba, estaba esgazado en dous grupos irreconciliables: os radicais, que por medio da prensa e nas tertulias bramaban contra o Goberno para que liderase un proceso revolucionario, e os moderados, asustados polo eco que na sociedade tiñan os reclamos revolucionarios e que estaban dispostos a pactar co sector máis civilizado do absolutismo para salvar algúns valores do sistema constitucional.

A incompreensión e mesmo o odio na familia liberal foi unha baza en favor do absolutismo, incrustado na máquina da alta administración e favorecido polo propio Rei, que se sentiu con forza para iniciar unha guerra civil.

As faccións realistas, organizadas en exércitos da fe ou apostólicos, fomentadas e subvencionadas polo clero, ocuparon un extenso territorio, proclamando a chamada Rexencia de Urxel, cunha pretensión máis propagandística ca militar, xa que o seu obxectivo era forzar a intervención da Santa Alianza.

En Galicia, sen embargo, a situación estaba controlada polo Goberno. Había algunhas partidas realistas no Baixo Miño, en Deza e Trasdeza, en Cotobade, Arzúa, Chantada e no Burón³, pero as autoridades contaban, ademais do exército, coa milicia nacional que aseguraba as cidades e vilas máis importantes, desprazándose desde estas á zona rural en batidas constantes e efectivas. Os catro xefes políticos ou gobernadores civís, situados na Coruña, Vigo, Ourense e Lugo, controlaban os seus territorios, tiñan suficiente información sobre a connivencia do clero e dun reducido sector da fidalguía e posuían os mecanismos represores suficientes para garantir o sistema constitucional en Galicia⁴. Pero as autoridades confiaban sobre todo na neutralidade do campesiñado, minimamente afectado polas reformas liberais e pouco disposto a seguir nunha guerra civil ós que secularmente os dominaran.

³ X.R. Barreiro Fernández, *Liberales y Absolutistas en Galicia*, op. cit. pp. 73-79.

⁴ Os catro xefes políticos gozaban de amplo creto no liberalismo galego. Na Coruña estaba don Antonio Loriga que foi reempazado o 1 de xaneiro de 1823 polo alcalde de Santiago, García Barros. En Lugo estaba, no ano 1823, don Manuel de Sierra y Ben, que se dera a coñecer ós liberais cando no ano 1817 aceptara a defensa do oficial militar don Manuel Llorente, acusado de conspiración, pero que obtivo a absolución. En Ourense estaba don Pedro Boado Sánchez, un liberal bioloxicamente puro, exiliado logo en Portugal e que morreu afogado cando ía embarcado para Brasil fuxindo do absolutismo portugués que o perseguía. En

A situación entrou nunha nova fase cando a Santa Alianza, é dicir, Austria, Francia, Rusia e Prusia acordaron, o 22 de novembro de 1822, nunha sesión do Congreso de Verona, a intervención en España. O 28 de xaneiro de 1823 o rei francés Luís XVIII abriu as sesións parlamentarias en París anunciando a inmediata invasión de España por un exército francés:

He puesto todos los medios para afianzar la seguridad de mis pueblos y preservar a la misma España de las últimas desgracias. La ceguedad con que se han desatendido las amonestaciones hechas a Madrid deja pocas esperanzas de que se conserve la paz.

*He mandado llamar a mi enviado. Cien mil franceses mandados por un Príncipe de mi familia, aquel a quien mi corazón se complace en dar el nombre de hijo, están prontos a marchar invocando al Dios de San Luis para conservar el trono de España a un nieto de Enrique IV, preservar de su ruina a este hermoso reino y reconciliarlo con Europa.*⁵.

O argumento empregado polo rei francés de que a situación española poñía en perigo a estabilidade política europea e a estabilidade da monarquía francesa é resumida laconicamente por Chateaubriand en oficio do 25 de decembro de 1822 ó conde de Lagarde: "*El uso de la fuerza ha creado el derecho de la fuerza*", é dicir, o réxime español está disposto a desactivar unha revolución en Francia por medio de proclamas e conspirando directamente cos mandos militares e Francia ten dereito a eliminar esa posibilidade derrocando *vi militari* o réxime constitucional español.

O 7 de abril de 1823, baixo o mando do duque de Angulema⁶, entraban as tropas francesas en territorio español. O goberno dispuxo unha estratexia defensiva en base a catro corpos de exército de 20.000 homes cada un:

- Exército de operacións mandado polo xeneral Ballesteros.
- Exército de Cataluña mandado por Espoz y Mina, que tiña ás súas ordes ós xenerais

Vigo exercía de gobernador Xoaquín Escario.

⁵ Vizconde de Chateaubriand, *El Congreso de Verona*, Trad. de Cayetano Cortés, T.I., Madrid, 1839, p. 253.

⁶ Sobre os aspectos militares da campaña de 1823, cfr. Geoffroy de Grandmaison, Ch, *L'expédition d'Espagne en 1823*, París, 1928; Comellas, J.L., *El Trienio Constitucional*, Madrid, 1963; Artola, M. "La España de Fernando VII", *Historia de España* dirigida por R. Menéndez Pidal, vol. XXVI, Madrid, 1968 e Sánchez Montero, R., *Los Cien Mil Hijos de San Luis y las relaciones*

Milans del Bosch, Llobera e Gurrea.

- Exército do Centro mandado polo xeneral Labisbal cos xenerais Villacampa, Zayas e Castel do Ríus.
- Exército de Galicia e Asturias mandado polo xeneral Morillo, conde de Cartaxena, cos xenerais Quiroga, Palarea, Roselló e Romay.

Os corpos de exército tiñan a misión de fustrigar ó exército invasor sen enfrontarse directamente ó mesmo, agardando un levantamento popular similar ó de 1808. No mesmo tempo, 25.000 defendían as principais prazas fortes contra as que baterían inutilmente os exércitos franceses.

A estratexia deseñada resultou un fracaso ante a pasividade da poboación civil e o entreguismo da meirande parte dos mandos militares agás Espoz e Mina en Cataluña e Quiroga, Palarea, Roselló e Romay en Galicia.

As Cortes temendo a ocupación de Madrid polas tropas francesas que avanzaban sen resistencia decidiron trasladarse co Goberno e, conseguintemente, co Rei a Sevilla.

O 23 de maio o duque de Angulema entraba en Madrid, constituíndo unha Rexencia e un Goberno que comezou a actuar no nome de Fernando VII. Nunca tal se vira, que un mesmo Rei presidira dous gobernos contrarios, un en Madrid e outro en Sevilla⁷.

Penetrando Angulema co seu exército en Andalucía para "liberar" a Fernando VII, as Cortes e o Goberno decidiron trasladarse de Sevilla a Cádiz e aquí realizar a resistencia, como en 1810.

E daquela tivo lugar un acontecemento único na historia de España. O Rei négase ó traslado. As Cortes non saben que facer ante esa negativa e foi entón cando o deputado Antonio Alcalá Galiano presentou a seguinte moción:

No queriendo S.M. ponerse a salvo y pareciendo más bien, a primera vista, que quiere ser preso de los enemigos de la Patria, S.M. no puede estar en el pleno uso de su razón; está en un estado de delirio... Yo no creo que ha llegado el caso que señala la Constitución y en el cual a S.M. se le considera

franco-españolas, Sevilla, 1981.

⁷ Fernández de los Ríos, A., *Luchas políticas en la España del siglo XIX*, 2ª ed. Madrid, 1879, T. I. p. 148.

*imposibilitado, pero... es preciso considerar a S.M. en un estado de delirio momentáneo, en una especie de letargo pasajero, pues no puede inferirse otra cosa de la respuesta que acaban de oír las Cortes*⁸.

Tomando en consideración a proposta, en sesión correspondente ó 11 de xuño de 1823 o Rei foi suspendido transitoriamente das súas funcións e constituíuse unha Rexencia. As Cortes e o Goberno trasladáronse a Cádiz⁹.

A constitución da Rexencia e a previa suspensión do Rei foi determinante para que a meirande parte das autoridades e os mandos militares decidisen desobedecer á Rexencia e ó Goberno, someténdose a Angulema e á Rexencia de Madrid e facilitando desta maneira a definitiva ocupación de España. O 1 de outubro, o duque de Angulema recibía no Porto de Santa María a Fernando VII. Restaurábase o absolutismo.

2.- A DERRADEIRA RESISTENCIA EN GALICIA.

Cando o goberno liberal deseñou a estratexia militar para enfrontarse ás tropas francesas e ós "exércitos da fe" que se lle uniran, decidiu darlle o mando do cuarto corpo (Galicia e Asturias) ó tenente xeneral Don Pablo Morillo, conde de Cartaxena.

Púidose observar moi axiña o escaso ánimo con que Morillo asumía o mando¹⁰. Retardou o que puido a chegada a Galicia e permaneceu en Lugo onde fixou o seu cuartel, non visitando a cidade da Coruña, sede da Capitanía Xeneral.

En canto tivo coñecemento da suspensión do Rei das súas funcións tomou a decisión,

⁸ Posteriormente, diversos expertos subliñaron os vicios de nulidade desta decisión por non someter previamente a moción a discusión en comisión, por non oír previamente ó Consello de Estado e por carecer dun dictame dos facultativos.

⁹ A posibilidade de suspender ó Rei nas súas funcións ou mesmo de destituilo xa fora adiantada polo xornal radical *El Zurriago*, no número 61, con ocasión do fracasado golpe de Estado das Guardias de Corps en 1822, tras do que os liberais quixeron ve-la man de Fernando VII. O xornal escribía daquela: "*O el Rey adopta sinceramente la reconciliación con que le brinda esta moción magnánima, por un efecto de generosidad de que no hay ejemplo, o cúmplase la ley fundamental del Estado, que en su artículo 187 excluye al Rey del mando supremo en casos tales como el presente*".

¹⁰ Morillo tiña o mando da Guardia de Corps cando se verificou o intento de golpe de Estado no ano 1822. O Goberno nomeouno Capitán Xeneral de Madrid. Cando nas Cortes se discutiu o intento de pronunciamento da Guardia de Corps, Istúriz pronunciou palabras e formulou xuízos que poñían en dúbida a conducta política de Morillo. Presentou este a demisión o 7-VIII-1822 da Capitanía Xeneral, que lle foi aceptada. Nesta situación o nomeamento do Goberno para o mando do cuarto exército causou algo máis que sorpresa e a prensa radical reaccionou duramente. Isto motivou que Morillo lle pedise ó Goberno que anulase o nomeamento, petición que non lle foi concedida e que explica o retraso na súa chegada a Galicia, cfr. Rodríguez Villa, A., *El*

posiblemente ansiada, de rachar coa Rexencia de Cádiz. Non por iso se someteu á Rexencia instalada en Madrid. Constituíu unha fantasmal Xunta Governativa en Lugo ¹¹ gañando tempo para pactar co duque de Angulema non só a rendición do seu exército, senón tamén un salvoconduto para el e a súa familia, que lle permitiría refuxiarse en Francia, sabedor como era de que a rendición non sería suficiente para facerse perdoar de Fernando VII ¹².

Quixo Morillo lexitimar a súa decisión someténdoa a unha Xunta reunida en Lugo o 26 de xuño de 1823 e formada pola Xunta Governativa de Lugo, máis os oficiais superiores das principais forzas militares ó seu mando. Aínda que a súa decisión foi ratificada opuxéronse o xeneral Quiroga, o xefe de Estado Maior, Juan Van Halen ¹³, e os deputados de Asturias, Ourense e Vilafranca.

Morillo redactou varias proclamas dando conta desta decisión e remitiu oficios ó Almirante xefe do Departamento de Ferrol, ó gobernador militar da Coruña, á Deputación desta cidade, etc. ¹⁴, comunicándolle a súa decisión de non obedecer ó Goberno. E ó mesmo tempo enviou unha comisión ós cuarteis do duque de Angulema para pactar a entrega do seu exército.

O xeneral Quiroga, en desacordo con esta decisión, saíu de Lugo o mesmo día 26, acompañado de Van Halen e de varios xefes militares e civís; interceptou en Guitiriz os oficios enviados por Morillo e presentouse na Coruña o día 28 celebrando na madrugada unha reunión coas autoridades civís e militares na que acordaron resistir e non obedecer a Morillo, permanecendo fieis ó goberno de Cádiz. Iniciábase a resistencia da Coruña, que se prolongaría por varios meses.

A resistencia da Coruña ¹⁵

Desde o mesmo 28 de xuño en que as autoridades presididas polo xeneral Quiroga se

Teniente General D. Pablo Morillo, 4 tomos, Madrid, 1910, obra moi documentada pero tenuemente haxiográfica.

¹¹ Formaban parte desta Xunta, controlada por Morillo, o xefe político que se someteu plenamente ós dictados de Morillo, o bispo de Lugo, varios altos mandos militares e tres civís elixidos por Morillo como teóricos representantes de tres provincias: o marqués de Valladares, por Vigo, Don Francisco Alvarez, por Lugo, e Don Xosé Montero pola Coruña.

¹² As previsións de Morillo cumpríronse porque o 24 de novembro de 1823 foi relevado no mando da Capitanía Xeneral da Coruña. En lugar de ir a Madrid saíu para Francia gracias ó salvoconduto que lle estendera o duque de Angulema. Xa en Francia viu como o Supremo Consello da Guerra declarouno impurificado e alí permaneceu algúns anos. Cfr. Rodríguez Vila, A., *El Teniente General D. Pablo Morillo*, T. IV, documentos nn 996 e 997, pp. 557-560.

¹³ Pío Baroja na biografía novelada de Van Halen descoñece a súa estancia en Galicia, así como este importante episodio da súa vida na defensa do liberalismo na Coruña, cfr. Pío Baroja, *Juan Van Halen. El oficial aventurero*, Madrid, 1933.

¹⁴ Todas estas proclamas, impresas en Lugo, e os oficios ás autoridades civís e militares, son recollidas puntualmente por A. Rodríguez Villa, *El Teniente General D. Pablo Morillo*, op. cit. T.I, doc. 939, 940, 941, pp. 424-434.

¹⁵ O profesor Meijide Pardo estudiou o asedio e capitulación da cidade nun artigo definitivo, "El asedio y capitulación de La Coruña de 1823", in *Quinientos años de la Capitanía General de Galicia*, Ministerio del Ejército, Madrid, 1985, pp. 85-103.

xuramentaron para resistir, todos (autoridades e pobo) sabían que a resistencia era imposible. Tiñan a suficiente información para saber que as forzas constitucionais se batían en retirada en tódalas fronteas. Que a resistencia se reducía a un pequeno territorio de Cataluña (Espoz e Mina), de Estremadura (Xeneral Plasencia), de Alicante e Cartaxena (Torrijos e Chapalangarra) e que o exército francés penetraba sen resistencia en Andalucía para "liberar" a Fernando VII. Sabían que as Cortes e o goberno, encasteladas en Cádiz, non exercían autoridade algunha nin tiñan poder algún no territorio español. Sabían igualmente que o xeneral Roselló en Ourense, Romai en Vigo e que Palarea dun lado para outro non tardarían en sucumbir. Tamén sabían que do exterior non recibirían axuda algunha e que o exército de 8.000 ingleses que se agardaba era só unha fantasía inventada por eles mesmos para non morrer de desesperanza. Sabían todo iso como tamén sabían que cos miles de soldados franceses ó mando do xeneral Bourke viñan os miles de apostólicos, unha grea absolutista que quería someter á cidade que sempre lles fora rebelde, a cidade que simbolizaba a liberdade e que odiaban co furor fanático dos "elixidos" por Deus.

Na Coruña sabían todo isto e, sen embargo, resistiron. Unha resistencia para a historia, para a mitoloxía. *Se jactan*, escribía un oficial francés e reproducía a *Gaceta de Madrid* do 9 de agosto, *de ser el segundo baluarte de la libertad*".

Sabían moi ben que os ollos dos constitucionalistas do mundo estaban postos nesta pequena cidade de provincias. O xornal inglés *The Sun*¹⁶ recollía asombrado, o 9 de agosto, a noticia da defensa da cidade na que participaban as mulleres, de tódolos rangos sociais, unha resistencia épica. *The Times* fixo un seguimento puntual do asedio gracias á información que recibían por barco dos axentes ingleses aquí establecidos. Os xornais *The Courier* e o *The Morning Chronicle* salientaban como a moral cidadá se mantiña alta malia ás carestías dos produtos alimenticios básicos, malia á destrución de fábricas e talleres pola artillería francesa e malia á morte de moitos civís.

Mesmo xornais franceses como *Le Moniteur Universel* ou *Journal des Débats*, aínda que denuncian a resistencia como absolutamente inútil, deixan translucir un sentimento de respecto pola grandeza sen esperanzas daquela resistencia.

En realidade xa non era só a Coruña quen se resistía. Nela atoparon acubillo e afecto tódolos que por seren liberais tiveron que fuxir, perseguidos por franceses e apostólicos. Aquí se refuxiaron os Voluntarios Nacionais de Bilbao, as Milicias de San Sebastián e Vitoria, os milicianos de Vilafranca do Bierzo, os restos da milicia nacional de Xixón, da milicia nacional

¹⁶ Tomado de Mejjide Pardo, op. cit., ó que seguimos nas citas e referencias hemerográficas.

de Astorga, os milicianos de Ferrol, Salamanca, Plasencia e Ciudad Rodrigo. E aquí chegou o xeneral inglés Wilson, tamén deputado do Parlamento británico. Desembarcou en Vigo o 1 de maio de 1823 e entrou na Coruña o día 7 baixo celebración e honores que lle dispensaban as autoridades. O día 15 publicou unha encendida proclama en francés, dirixida ós liberais de Francia, Italia, Alemaña, Holanda, etc., na que denunciaba a invasión do exército francés e pedindo que os liberais de todo o mundo se unan á causa da liberdade que está a punto de perecer en España ¹⁷. Aquí permanecería durante o asedio e o liberalismo inglés e os xornais liberais vibraban ante as súas cartas, as súas informacións e por el coñeceron a gloria desta cidade, derradeiro baluarte da liberdade en Galicia.

A resistencia durou desde o 15 de xullo, en que comeza o asedio, ata o 17 de agosto de 1823. O día 20 publicaba Morillo unha proclama na que garantía que non habería represalias: "*Un espeso velo oculta lo pasado y yo os aseguro que nadie será perseguido ni molestado por sus opiniones o conducta política anteriores*". Palabras e compromisos que o tempo desmentirían.

Durante o asedio, e vendo a imposibilidade da resistencia, o goberno ordenou a Quiroga que deixase o mando e se trasladase a Andalucía para poñerse ó mando das tropas que defendían Cádiz. Quiroga publicou unha proclama de despedida. Varios burgueses con posibilidades económicas aproveitaron os escasos barcos que chegaban para buscar refuxio en Inglaterra.

Aquí, sen embargo, permaneceron a maior parte dos mandos militares como Méndez Vigo¹⁸, Van Halen, Novella, López Campillo, Antonio Terán e, sobre todo, os xefes das milicias: Vicente Alsina, comandante da Milicia Nacional da Coruña, Benito Losada, xefe da Milicia Nacional de Vilafranca do Bierzo, Hermenexildo Mendiguren, xefe do batallón de cazadores liberais, Xoán Ramón Arana ¹⁹, xefe do Batallón de Voluntarios de Bilbao, Ramón

¹⁷ Mesonero Ramos fai unha cruel descrición da presenza de Wilson en España: "*En cuanto al auxilio supuesto de la nación británica, sólo se manifestó en Cádiz con la presencia de un aventurero, Sir Robert Wilson, especie de Lord Byron, excéntrico y audaz que vino con uno o dos ayudantes, ofreciendo el auxilio de una legión inglesa (que nunca vino), paseó por las murallas y puertas su lengua figura y larguísimo chafarote y luego se fue hacia Galicia, a donde llegó a tiempo de ser testigo de la capitulación del general Morillo, con lo cual, sin duda alguna hubo de curarse de su achaque quijotesco*". (Tomado de Fernández de los Ríos, *Luchas políticas*, op. cit. p. 147).

¹⁸ Durante a resistencia tivo lugar un deplorable acontecemento que os absolutistas cargaron sobre as responsabilidades de Méndez Vigo. No cárcere da Coruña había varios presos por motivos políticos e algúns por delitos comúns. O xefe político, García Barros, durante o mes de maio tivo noticias confidenciais dun intento de evasión que contaba co apoio dos empregados do cárcere, o que motivou a remoción de todos eles. O mesmo García Barros, o 4 de xuño de 1823 (AMC, *Actas*, 4-VI-1823) solicitou o traslado dos presos a Ferrol porque a súa presenza na Coruña constituía un perigo para a súa propia integridade. O 27 de xullo, Méndez Vigo remitiu ó alcaide do cárcere unha lista de 51 detidos para que lle fosen entregados a don Xoán García Pumariño. Embarcánnos no quechamarín *El Santo Cristo* e, teoricamente, saíron con destino a Vigo. En alta mar atáranos de dous en dous e tiráronos ó mar. E ós poucos día o mar devolveu os cadáveres. Toda a prensa europea condenou a brutalidade deste asasinato e os absolutistas aproveitaron este escándalo para denuncia-las "liberdades" dos liberais.

¹⁹ Arana para salva-la bandeira dos voluntarios de Bilbao envolveuna no seu corpo baixo a roupa. Acompañouno nos dez anos de

Zagarramurdi, xefe do Batallón de Voluntarios Unidos de San Sebastián e Vitoria, Brais Carrasco, xefe das milicias de Salamanca, Plasencia e Ciudad Rodrigo.

As autoridades civís mantivéronse igualmente. O Gobernador Civil, García Barros, que se refuxiou en Portugal poucos días antes da capitulación da praza, e o alcalde Agustín Marqueli, que permaneceu no seu posto ata a derrota final.

II OS TEMPOS DUROS DA REPRESION (1823-1832)

1.- OS ABSOLUTISTAS, CONTROLADOS

O duque de Angulema comprendeu axiña que se os liberais radicais eran un obstáculo para a estabilidade política de España non o eran menos os absolutistas fanatizados. O 8 de agosto de 1823 publicou en Andújar unhas ordenanzas que causaron furor entre os absolutistas. No primeiro artigo dicía taxativamente que "*Las autoridades españolas no podrán hacer ningún arresto sin la autorización del comandante de nuestras tropas en el distrito en que ellas se encuentren*". No artigo declarábase que "*los comandantes en jefe de nuestro ejército pondrán en libertad a todos los que hayan sido presos arbitrariamente y por ideas políticas, particularmente a los milicianos que se restituyan a sus hogares*".

A Rexencia, paradoxalmente constituída polo propio Duque en Madrid, reaccionou de inmediato ante esta inxerencia. Sen embargo, non consta que o Duque suspendera estas ordenanzas.

Angulema regresou a Francia, no mes de novembro, lamentando derramar sangue francés para recuperar o absolutismo. Cando coñeceu a Fernando VII deixoulle ben claro ós mariscais e xenerais franceses o seu desexo de que evitasen o revanchismo absolutista mentres permanecesen as tropas francesas en España, consigna que cumpriron fielmente.

Na Coruña permaneceu un corpo de exército francés ata abril de 1825 ó mando do xeneral Tissot. Eles foron unha especie de paraugas protector dos liberais.

O 25 de agosto de 1823 verificouse o relevo da corporación municipal polo que retornaron os concelleiros que había en febreiro de 1820 cando tivo lugar o pronunciamento da cidade. Aparece un comisionado rexio: Don Xoán Xosé Recacho, un gobernador interino, o maxistrado don Alfonso Valdenebro e vólvese ó sistema primitivo na estrutura municipal: Rexidores perpetuos presididos polo seu decano, don Andrés de Castro, quen en ausencia do comisionado e do gobernador actúa como alcalde, os rexidores bienais, os catro deputados de abastos, o procurador xeneral, o procurador síndico, o "persoeiro" e o procurador da provincia. Agás os rexedores perpetuos, tódolos demais eran elixidos polos saíntes, que presentaban unha lista á Real Audiencia con tres nomes para cada posto, tendo a Audiencia capacidade para elixir un deles ou para rexeitalos e solicitar unha nova lista. Por suposto que non podían ser propostos os que ocuparan postos de responsabilidade política no Trienio ou pertenceran á Milicia

Nacional.

No novo Axuntamento aparecen varios burgueses, como Pedro Pablo Herce, Xoán Francisco Barrié, Tomás Bobo, Francisco Cañellas, Xosé Pastor Rodríguez -os dous últimos incorporaríanse máis adiante-, o que revela dúas cousas: Que hai un sector da burguesía que convive compracidamente co absolutismo e que a función municipal enténdese como un servizo público máis ca como o exercicio dunha determinada política. Porque cómpre ter en conta que agás dos postos de máxima representación (correxedor, que aparece máis adiante, e gobernador ou decano dos rexedores), que certamente tiñan unha evidente connotación política, os demais concelleiros son impostos, sen mediar aceptación previa, ata o punto que moitos deles protestan polo nomeamento e piden a exención do mesmo, o que case nunca lograban ²⁰.

O novo Axuntamento, constituído en agosto de 1823, actuou cunha extraordinaria prudencia, sen dúbida presionado por Morillo, que estivo na cidade ata decembro de 1823 e que quería evitar o revanchismo dos absolutistas.

Síntoma desa prudencia foi a ausencia de celebracións con motivo da entrada de Morillo e do mando francés na cidade ²¹, a prohibición de toda solemnidade -que pretendían os absolutistas- no acto de descubrir o rótulo da "Praza Real" ²², o tacto do Axuntamento en implicar ó clero para que retirara da capela de San Roque o sartego cos restos de Porlier e fose trasladado ó cemiterio xeral ²³, eliminando o epitafio que recordaba a súa execución.

Hai outros indicios reveladores de que nos primeiros meses do restablecemento do

²⁰ Para que o lector teña unha idea aproximada da formación do Axuntamento neste período expoñemos a súa composición. Estaba presidido polo Gobernador Xeneral ou Presidente do Concello, que nunca se chamaba Alcalde. Desde 1824 ocupou esta función o Excmo. don Xosé Escudero e Lisón, que foi substituído en marzo de 1825 polo brigadier don Luís Antonio de Rueda, Gobernador e Correxedor da cidade. Anteriormente, por Resolución Real do 7 de agosto de 1824 fora nomeado Alcalde Maior don Ramón Sánchez Ulloa para exercer as funcións xudiciais do Concello, sen presidilo, xa que a presidencia correspondía sempre ó Gobernador Militar e Correxedor do Concello. Só na súa ausencia, a veces, presidía o Alcalde Maior. Rueda exerceu o cargo ata 1832, sendo relevado por pouco tempo polo brigadier, Gobernador Interino, don Luís López del Pan. No ano 1833, en plena reforma administrativa, presidiu o Concello como Gobernador, don Xoán Ozores, conde de Priegue (xa era rexedor perpetuo), que iniciou a súa actuación como Gobernador o 1 de xaneiro de 1833. Permaneceu ata o 26 de agosto de 1835, data na que foi nomeado Gobernador e Presidente do Concello o xeneral Santos Allende. Por fin, o 9 de novembro de 1835 apareceu a nova figura do Alcalde moderno, desaparecendo a servidume da alcaldía con respecto ó Gobernador Militar. O primeiro alcalde foi don Nicolás de la Riva, avogado, nomeado pola Raíña. Cómpre advertir que durante a presidencia do Gobernador Militar, o Gobernador Civil non tiña xurisdicción directa no Concello. Posteriormente, o Gobernador Civil pode presidir, se quere, o Concello, o que unicamente fai en situacións de anormalidade política. Ademais do Presidente constituían o Axuntamento os rexedores perpetuos que non eran elixibles, sendo o máis antigo o Decano, que presidía as sesións en ausencia do Gobernador ou do Alcalde Maior. Só eran 4 ou 5. Logo estaban os rexedores, que eran 7, e que se chamaban anuais ou bienais, segundo a súa función durase un ou dous anos. Na práctica, moitos deles proseguían cando cumprían o tempo do seu mandato. Había logo 4 deputados de abastos, un Procurador xeral da provincia, un procurador da cidade e un síndico "persoeiro". Dous secretarios, que eran funcionarios estables, daban fe das actas. Por fin, no ano 1835 entra a nova planta de organización municipal. Preside o Alcalde primeiro con tres tenentes de alcalde, dez rexedores ou concelleiros, logo doce, e un procurador común.

²¹ Polo menos non se publicaron os actos, se estes se celebraron, como sucedeu en Vigo e Tui.

²² AMC, *Actas*. 26-VIII-1823.

²³ AMC, *Actas*. 13-X-1823.

absolutismo aínda non se impuxera o terror. En setembro de 1823 chegaron ó Axuntamento queixas de que os soldados biscaíños atronaban o barrio de Santa Lucía polas noites cantando o *Trágala*, o himno do populacho liberal.

Polas memorias de dona Xoana de Vega sabemos que seu pai e ela mesma, fracasado un intento de pasar a Inglaterra por Portugal, viviron na Coruña sen ser molestados e mesmo lograron pasaporte para marchar a Inglaterra ²⁴.

Sen embargo, os absolutistas agardaban o momento da retirada das tropas francesas para asediar ós liberais. A cidadanía coruñesa agradeceu ós franceses a súa mediación positiva, que garantiu unha transición pacífica, que permitiu que moitos liberais puidesen exiliarse, que era o recurso máis seguro naquelas circunstancias e que impediu que o fanatismo absolutista sementase de loito a cidade. O Axuntamento, recollendo o sentir da cidadanía, o 5 de abril de 1825 dirixiu un afectuoso oficio ó xeneral Tissot, agradecéndolle o seu comportamento "*religioso, militar y político durante su permanencia en este pueblo*". Respostou Tissot facendo votos para que no futuro desaparecesen os Pirineos que nos separan das "perversas ideas" de Francia ²⁵.

Foi a partir deste momento cando os absolutistas, xa sen controis, puideron planificar unha estratexia represora sobre o liberalismo galego e coruñés.

2.- AS ESTRATEXIAS DA REPRESIÓN

A represión articulouse mediante unha rede que garantía a súa eficacia sobre todo o territorio galego.

Na cima do organigrama estaba o Capitán Xeneral que volvía a asumir, ademais das funcións militares, as xudiciais, as administrativas e as policiais. Sucedeu a Morillo don Xoán de Senén Contreras, que só permaneceu desde o 28 de abril de 1824 ata o 29 de decembro de 1824. Nesta data tomou posesión don Nazario de Eguía, de funesta lembranza en Galicia. Trasladou a Capitanía Xeneral para Santiago, arrastrando con esta decisión aprobada polo Goberno a tódolos organismos dependentes do Capitán Xeneral, como a Real Audiencia ou a Academia de Medicina e Cirurxía ²⁶.

²⁴ Condesa de Espoz e Mina, *Memorias*, Madrid, 1977, pp. 103-106.

²⁵ AMC, *Actas*. 5-IV-1825. O oficio do Axuntamento e a resposta foron publicados.

²⁶ Neste momento a Academia titulábase Subdelegación da Real Xunta Superior Governativa de Medicina e Cirurxía e tiña como presidente ó Capitán Xeneral.

Eguía, que non se fiaba dos mandos do seu exército, fomentou a constitución e espallamento do corpo dos voluntarios realistas, forza paramilitar. Mantivo unha afectiva e efectiva coordinación co arcebispo de Santiago, frei Rafael de Vélez, e cos demais bispos diocesanos, converténdoo en colaboradores da súa acción represora e ó mesmo tempo tivo sempre nas súas mans o control efectivo da policía por medio de don Pedro Regalado Magdalena, que lle era absolutamente fiel e tan devoto como el do absolutismo fernandino. A Real Audiencia, da que o Capitán Xeneral era presidente, órgano moi politizado e que sempre sintonizaba co réxime vixente, non dubidou en obedecer as indicacións de Eguía, abrindo procesos e perseguindo legalmente ós liberais. Os nomes de Valdenebro e Salelles (oidores da Audiencia) quedaron na nosa historia como exemplos de incontinencia xudicial e de connivencia cos poderes políticos. Ambos foron axiña promocionados polo réxime absolutista, cando a súa sucesión quedou suficientemente garantida por outros maxistrados de similar compromiso político.

Varias son os testemuños indicativos do xeito de actuar de Eguía. O médico González Zúñiga cóntanos como, logo de publicar no ano 1822 unha obriña titulada *Discurso sobre la historia y progresos de la Medicina y Cirugía*²⁷, unha obra politicamente inocua, foi denunciado ante o Capitán Xeneral. Este chamouno á súa presenza, tratándoo "de un modo brutal e grosero e indigno del empleo que desempeñaba", engadindo "y metiéndome ambos puños en la boca", con voz atronadora acusouno de ser un "perseguidor de los defensores del Trono y del Altar", e que por iso merecía ser executado. O autor foi desterrado, logo encarcerado e novamente desterrado²⁸.

Non todos soportaron con resignación cristiá os excesos de Eguía e, por iso, o 29 de outubro de 1829 alguén lle fixo chegar unha carta-bomba que lle segou a man dereita e varios dedos da esquerda. Como consecuencia do atentado, a partir dese momento e por privilexio concedido por Fernando VII por R. O. do 8 de novembro de 1829, asinou con estampíña²⁹.

A policía foi reformada pola R.O. de 20 de febreiro de 1824, recoñecendo Calomarde na Real Orde que os seus cometidos eran a seguridade pública, o espírito público e as subsistencias.

²⁷ Impresa en Fermín Campaña, Santiago, 1822.

²⁸ Narra González Zúñiga as súas desventuras na obra *Historia de Pontevedra*, Pontevedra, 1846, p. 340 e ss. Hai que advertir que era médico, sacerdote (logo foi secularizado) e que no Trienio formara parte da Milicia Nacional. Isto, máis o que puido escribir, explica a violenta reacción de Eguía.

²⁹ Desde o primeiro momento as sospeitas recaeron no farmacéutico de Ribadavia residente en Vigo, don Xosé María Chao Rodríguez, pai do futuro historiador e Ministro Xosé María Chao. Foi detido, desterrado, pero nunca se puido proba-la súa responsabilidade. Máis aínda, anos despois o seu fillo negou repetidamente a acusación cando nada se podía xa temer. Sobre o suceso o traballo máis completo segue a se-lo de J. R. Díaz García, "La primera carta bomba", en *Quinientos años de la Capitanía General de Galicia*, Coruña, 1985, pp. 105-109.

España aparecía dividida en 32 intendencias cun Superintendente en Madrid. Galicia constituía unha Intendencia con capital na Coruña, con 10 subdelegacións en Ferrol, Lugo, Mondoñedo, Betanzos, Ourense, Santiago, Tui, Vigo, Viveiro e Monterrei.

Estaba ó mando da policía don Pedro Regalado Magdalena, procesado máis tarde, xa na época liberal, por malversación de fondos e abuso no exercicio da súa autoridade.

A policía, que contaba nas cidades con celadores de barrio que percibían a non despreziable cantidade de 3.500 reais, posuía unha gran información que lle permitiu controlar a situación en todo momento ³⁰.

Os *voluntarios realistas*, constituídos no ano 1823, eran unha forza paramilitar, de absoluta fidelidade a Fernando VII, con funcións de control político e militar, especialmente na zona rural. Positivamente valorados polos bispos de Galicia ³¹ e polas autoridades absolutistas eran desprezados polo exército regular e vistos con pouca simpatía polo pobo, sobre todo porque eran financiados polos Axuntamentos, é dicir, pola poboación ³².

A inanición deste corpo, sen obxectivos militares concretos, a falta de financiamento e a mala opinión sobre eles, explica que a maior parte dos honrados veciños que inicialmente se inscribían, ó final decidiran demitir. Houbo que encher os cadros de persoal co lumpen urbano e rural e isto provocou tales tensións sociais que desde 1829 practicamente están extinguidos en Galicia.

O Clero constitúe, sen dúbida, o apoio máis sólido do réxime. Os párrocos son invitados pola xerarquía eclesiástica a converterse en espías dos seus propios fregueses e non poucos párrocos, por convicción ou por gañar creto ante os superiores, colaboraron nesta indigna política ³³.

Nesta ocasión, o réxime absolutista vai ser habilmente selectivo na represión. Cinco son as fronteas abertas:

³⁰ A historiografía aínda non entrou suficientemente no tema do papel da policía na consolidación do réxime liberal. Case tódolos estudos se centran no carácter represivo deste corpo na etapa absolutista. Recentemente apareceu unha sólida obra sobre a policía como institución do Estado, M. Vidal Turrado, *La policía en la Historia Contemporánea de España*, Madrid, 1995.

³¹ O arcebispo Vélez nun Informe enviado ó Goberno no ano 1825 dicía que "*los realistas se prestan al servicio, guardan orden, la tranquilidad pública ni ha peligrado ni se ha visto ni aun alterada...Gozan de la confianza general*". A súa extinción "*produciría en la España un trastorno general*", *Documentos del Reinado de Fernando VII. Informe sobre el Estado de España (1825)*, Pamplona, 1956, p. 258.

³² O Capitán Xeneral de Galicia, Morillo, antes de exiliarse a Francia comunicou ó Ministro de Guerra, o 7 de setembro de 1823, que os Voluntarios Realistas significaban o maior perigo para a tranquilidade de Galicia. Denuncia "*la criminal conducta observada por la mayoría de las partidas de Voluntarios Realistas, la cual sola es bastante para promover una conmoción general*". Como era de supoñer, esta e outras denuncias non foron tidas en conta.

³³ Estudiamos este comportamento no noso libro *El Carlismo Gallego*, Santiago, 1976, pp. 48 e ss.

Represión sobre as autoridades liberais.

Centrouse a represión sobre os deputados a Cortes, sobre os xefes políticos, intendentes e subordinados inmediatos, é dicir, os que exercían cargos políticos. Non foron perseguidos os alcaldes a non ser que, ó mesmo tempo, pertencesen á Milicia Nacional ou a algunha institución de carácter político.

Os deputados non foron tratados todos co mesmo rigor. Aqueles que na célebre sesión do 11 de xuño de 1823 votaran a favor da suspensión do Rei nas súas funcións foron sentenciados con pena de morte no ano 1826 pola Real Audiencia de Sevilla. Afectou ós seguintes deputados galegos: Don Xoán Xosé Moure, oficial do exército, de Brues (Orcellón); don Pablo Montesinos, médico; don Xosé Santiago Muro, da Coruña, comerciante, e don Xosé Pumarejo, tenente de fragata de Ferrol. Todos estaban no exilio cando se deu a sentenza.

Outros deputados galegos nas dúas lexislaturas sufriron encarceramentos ou destellos, como sucedeu co deputado Alonso López, Estanislao Peñafiel (este exiliouse), Ruíz de Padrón, Rojo del Cañizal, comerciante da Coruña (exiliado), Domingo Cortés, Manuel Llorente, Xoaquín Patiño e Domingo Somoza (exiliado).

Tódolos xefes políticos que houbo en Galicia durante o Trienio exiliáronse. Tal foi o caso de Xosé María Puente, logo Ministro, Manuel García Barros, Angel del Arenal (pai de dona Concepción), Boado Sánchez, etc. O mesmo sucedeu coas máis importantes autoridades, como os intendentes, xefes de administración, secretarios dos gobernos civís, etc.

Represión sobre os militares

O exército estaba minado polo liberalismo e isto era sobradamente coñecido por Fernando VII. Tódolos oficiais, de alférez para arriba, foron obrigados a someterse a unha rigorosa purificación, debendo xustificar documentalmente as súas actividades desde 1820 ata a constitución da Rexencia de Madrid. A Real Célula de 9 de agosto de 1824 especificaba que o Tribunal encargado das purificacións, de coronel para arriba, era o Supremo Consello da Guerra, mentres que unhas Xuntas constituídas en tódalas Capitanías Xerais purificaban ós oficiais de menor graduación.

Outra Real Cédula de 18 de maio de 1825 ampliaba a purificación, incluíndo a sarxentos,

cabos e mesmo soldados en activo antes de 1820 e que proseguisen durante o Trienio ³⁴.

Xa se comprende que esta medida o que fixo foi favorecer o exilio voluntario de tódolos que sospeitaban que ían saír impurificados, o que significaba o comezo dunha persecución política que non estaban dispostos a tolerar.

A represión sobre as universidades e centros de estudos

O 21 de xullo de 1824 apareceu unha disposición especial para as universidades. Partía do suposto do deplorable estado no ensino "*por consecuencia de los abusos introducidos en la enseñanza en la época del titulado gobierno constitucional y de las doctrinas y máximas de sus maestros que se habían distinguido por su adhesión a las novedades que se propusieron establecer los revolucionarios*".

En cada rexión tamén se establecía unha Xunta Purificadora, constituída neste caso por don Xosé Salelles, Rexente da Audiencia; o cóengo compostelán don Manuel Chantre e Torre, persoa dun fanatismo absolutista sen límites; don Xoaquín Villamil, o catedrático don Diego de Mosquera, don Xosé Antonio Ribadeneira, oidor da Audiencia e don Alvaro Mariñas como secretario. A Xunta actuaba de acordo cun formulario remitido polo Goberno, no que se lle obrigaba a inquirir sobre as opinións de cada un dos membros do profesorado en materias doutrinais e políticas sobre as súas actuacións durante o Trienio (se formarían parte das Sociedades Patrióticas ou da Milicia Nacional) e mesmo sobre aspectos que facían referencia á súa vida privada: se concurrían a cafés nos que se falase de temas políticos, etc.

A Xunta someteu a purificación non só ós membros da Universidade, senón tamén a centros de estudos, como o Colexio de Monforte, e declarou impurificados a 30 profesores, sendo un deles Domingo Fontán, o famoso xeógrafo autor da *Carta Xeográfica* e catedrático en Santiago.

Os estudantes tamén tiñan que purificar a súa conducta para poder matricularse. Mozos liberais como o coruñés X. Arias Uría, futuro Ministro de Gracia e Xustiza, ou Pío Rodríguez Terrazo, que sería o presidente da Xunta Suprema no ano 1846, tiveron dificultades para poder matricularse nas súas respectivas Facultades ³⁵.

³⁴ M. Peset Reig e J.L. Peset Reig, "Legislación contra liberales en los comienzos de la Década Absolutista (1823-5)", en *Anuario Histórico del Derecho Español*, XXXVI (1967), pp. 437-485), especialmente p. 461 e ss.

³⁵ Documentación sobre a purificación dos centros de estudio en AUS, Sección Histórica, mazo 402, mazo 351 e Libro de Actas da Xunta de Censura, en AUS, A-176. Sobre o tema publicou Estrada Catoira, F., un amplo e completo artigo: *Purificación de todos los individuos de la R.U de Santiago y demás establecimientos literarios de Galicia*, BRAG, XXVI (1931), pp. 235-240 e 254-267.

Que as universidades significaban un perigo para a estabilidade do réxime absolutista despréndese do feito sen precedentes do peche de tódalas universidades de España desde 1829 ata 1832.

A represión sobre a masonería.

A connivencia entre masonería e liberalismo era un feito evidente aínda que a percepción que as autoridades tiñan desta connivencia fundamentábase máis ca en datos rigorosos e nun perfecto coñecemento do que era a masonería na mitoloxía popular ou populacheira que falaba da masonería como dun fenómeno estraño, como unha especie de magma sen delimitacións nin obxectivos precisos. Esta era, igualmente, a visión que tiña o clero español e galego. Cando todo isto sucede, a actuación represora era sempre indiscriminada porque os axentes da represión actúan por instinto máis ca por procedementos racionais, confundindo obxectivos e persoas e favorecendo a confusión popular na procura dun sentimento colectivo de rexeitamento sen matices. Pensemos no que sucedeu en España co mitema "comunismo", "xudaísmo" ou mesmo "masonería" na época franquista, para comprender como a falta de rigor nas análises sempre xoga a prol dunha socioloxía do rexeitamento colectivo a determinadas referencias.

Fernando VII mandou recoller tódolos papeis de masonería, comunería e asociacións segredas de toda caste mediante unha Real Orde de 11 de marzo de 1824. E pouco despois, o 1 de agosto do mesmo ano, publicou unha lei penal especial contra os masóns adubada cunha especie de indulto que todos entendían que tiña un obxectivo policial, xa que os que se querían acoller ó indulto tiñan que entregarlle ás autoridades papeis, insignias e, sobre todo, tiñan que dar información sobre as sociedades e os seus membros.. E que o tema preocupaba en Galiciaponse de manifesto no feito de que o arcebispo, frei Rafael de Vélez, nunha pastoral publicada no ano 1827³⁶ prohibía expresamente tres obras sobre masonería³⁷.

A represión sobre a prensa e as publicacións

Desaparece a liberdade de imprenta e restitúese a censura previa para toda clase de publicacións, censura controlada en Madrid polo propio Goberno. Por decreto de 30 de xaneiro de 1824 desaparecen tódolos xornais de Madrid a excepción da *Gaceta Oficial* e daqueles

³⁶ *Exhortación Pastoral que, con motivo de la Bula expedida por León XIII contra toda sociedad clandestina, dirige a sus fieles con una nota de los libros y papeles que prohíbe el Arzobispo de Santiago, Santiago, 1827.*

³⁷ Trátase das seguintes obras: *Examen crítico de las causas de las persecuciones que han experimentado los franmasones*; *Catecismo de los tres grados simbólicos de la masonería* e *La sociedad de los franmasones*.

xornais de comercio, agricultura e artes que tivesen licencia previa. E ó pouco tempo a prohibición estendeuse a todo o Estado.

Dunha plumada desaparecía a prensa da Coruña que no Trienio contara con 10 xornais. Ata 1833 a Coruña e toda Galicia non volverían a ter un periódico.

A represión estendíase a obras xa publicadas con anterioridade, que agora se prohiben. Por un decreto dos gobernadores eclesiásticos de Santiago do 27 de marzo de 1824 son prohibidas diversas obras, entre as que se contan a colección completa do *Diario Constitucional de La Coruña* (1820-3) e un folleto publicado pola Deputación Provincial da Coruña, titulado *Lamento de la Iglesia de España*³⁸.

A represión foi aínda máis dura, se cabe, contra a importación de libros e folletos impresos no estranxeiro. Os bispos galegos atendían solicitamente os requirimentos do Goberno e por medio de vereas informaban ós párrocos sobre a necesidade de estar atentos, recoller estes libros e dar parte ás autoridades de quen os tiñan, como chegaron ás súas mans, etc.

Polo que antecede pódese observar que, nesta ocasión, o absolutismo foi moi selectivo na represión. En vez de organizar unha represión indiscriminada, como se fixo entre 1814-1820, empregaron a estratexia de perseguir ós líderes políticos, ós intelectuais, ós corpos da administración e, sobre todo, ós mandos militares. Coidaban que desta maneira o liberalismo quedaba desartellado e que bastaba coa presenza da policía, dos voluntarios realistas e do clero para afogar calquera intento de reorganización liberal. Non calcularon, sen embargo, que a maior parte dos líderes conseguiu refuxiarse no estranxeiro, onde atoparon apoios económicos e políticos e que o liberalismo iniciara, desde fóra, ó día seguinte, unha nova etapa: a da conspiración para derrubar o réxime absoluto.

³⁸ Arch. Diocesano de Santiago, mazo 473.

III

A CONSPIRACION LIBERAL (1823-1832)

1.- A ORGANIZACIÓN DA CONSPIRACIÓN INTERNA

A veces os historiadores operamos con criterios excesivamente gloriosos. Partimos do suposto de que un réxime político defínese pola elite política, polos ideólogos e os utópicos que aniñan en tódolos partidos. Facémoslle, xa que logo, un seguimento case detectivesco á reducida nómina dos selectos e pensamos que xa coñecemos o que foi aquel réxime. A realidade, sen embargo, é ben diversa. O tecido social dun partido ou dunha tendencia política nútrese de milleiros de persoas case anónimas que se vencellan a unha causa, posiblemente por unha certa inspiración ideolóxica, pero sobre todo por interese, por necesidade vital. Son os empregados públicos, as forzas da orde, os militares, as autoridades os que na práctica realizan a política deseñada pola elite. Un réxime non se define polos grandes principios teóricos, senón por esa especie de referendo cotián que lle dan os cidadáns vendo como as cousas funcionan. E non esquezamos que quen as teñen que facer funcionar son eses miles de funcionarios e empregados nos que se concentra a eficacia do réxime que é o que, en definitiva, a sociedade esixe e reclama.

A caída do réxime liberal desde esta perspectiva foi unha traxedia para centos de familias da cidade da Coruña que vivían da administración liberal que, de súpeto, sofren o cárcere, o desterro, o exilio ou simplemente o cese no seu traballo.

Cómpre ter en conta que a administración española tardou case cen anos en recoñecer a estabilidade no emprego para os funcionarios, que non se respectaban as xerarquías funcionariais (de maneira que un funcionario de primeira podía pasar, por unha simple decisión da autoridade, a mero auxiliar de quinta ou sexta categoría...e isto no mellor dos casos), que non se establecera tampouco o estatuto de cesante. A consecuencia era que un cambio, non de Goberno senón de réxime, significaba o relevo automático de practicamente toda a administración, co agravante de que moitos dos censados eran sometidos, ademais, a longos procesos por responsabilidades políticas.

A Coruña era, sen dúbida, a capital administrativa de Galicia xa que nela se concentraban os servizos militares, xudiciais, de correos, de facenda, aduanas, portuarios, intendencia, administración da fábrica de tabaco, subdelegación de medicina e toda a administración política provincial: Goberno Civil e Deputación Provincial, ademais da administración municipal.

Un cálculo aproximado lévanos a fixar nunhas 450/500 as familias afectadas, é dicir,

máis dun 10% da poboación nos sectores con maior capacidade económica.

Máis alá da utopía liberal hai unha parte fundamental da poboación castigada, eliminada non só do poder senón tamén da riqueza que de inmediato apostou pola revancha. Non é un liberalismo ideolóxico, senón de urxencia vital, que fai da cidade, desde o primeiro momento, un espacio privilexiado para a conspiración, para as reunións segredas, para as conexións cos exiliados xa organizados, para a información, para animarse e axudarse e, sobre todo, para vivir coa esperanza posta nun cambio de réxime que lles signifique retomar o poder e a consideración social. Neles se apoia a conspiración do interior, en permanente conexión coa conspiración do exterior.

A conspiración, para que funcione, necesita información constante e necesita articularse para evitar ser sorprendidos pola espionaxe do Goberno.

A información e conexión co exilio

O Correo

Os liberais sabían que o correo estaba habitualmente controlado polo goberno. Eles mesmos durante o seu mandato exerceron unha estricta vixilancia sobre a correspondencia dos sospeitosos. Que o Goberno interceptaba a correspondencia consta polas propias actas do Consello de Ministros. No Consello do 25 de setembro de 1827 póñense enriba da mesa as cartas interceptadas ó galego Marcó del Pont, nas que aparece moi clara a preparación dunha conspiración aínda que de signo apostólico, é dicir, ultraabsolutista, que explotará en Cataluña no ano 1827 no movemento coñecido como dos Malcontents. Na sesión do 22 de decembro de 1827 o Consello de Ministros ten diante unha carta enviada polo exiliado galego don Xosé Presas a un ex encargado de negocios en Portugal, don Xoaquín Severino Gómez³⁹. Máis aínda, o Capitán Xeneral Eguía considerábase con facultades para interceptar cartas, o que provocou a denuncia do Administrador da Coruña, denuncia que foi estudada polo Consello de Ministros na sesión do 8 de marzo de 1828, dándolle a razón ó Administrador, xa que o Capitán Xeneral, como tal, carecía desta facultade⁴⁰.

Sen embargo, tanto os exiliados como os liberais do interior empregaron o correo como medio, habitual ou excepcionalmente. Había empregados de correos que ocultaban o seu liberalismo, pero que colaboraban, e había outros moitos que eran corruptos, que o facían

³⁹ Sesión do 25 de setembro de 1827 e Sesión do 22 de decembro de de 1827, in *Actas del Consejo de Ministros*, Fernando VII, T. II, Madrid, 1989, p. 285 e 345.

mercenariamente. Pero os liberais recibían información a través do correo.

Cónstanos, por exemplo, que don Xoán Antonio de la Vega, pai de Xoana de Vega e sogro de Espoz e Mina, mantiña unha habitual correspondencia co comerciante de Ferrol, don Xoán Alonso de Taibo, sobre temas políticos e non estritamente económicos ⁴¹.

A veces o risco era moi grande. Sabemos, por exemplo, que Macoartú, un exemplar liberal de Madrid, centro de moitas das informacións procedentes do exilio e logo espalladas por España, foi pillado pola policía xusto no momento no que estaba a ler unha carta de Espoz e Mina. Logrou esborranchar o tinteiro na carta para que non puidese ser lida e aínda conseguiu fuxir tirándose dunha fiestra ⁴².

Os consulados

Foron, sen dúbida, o vehículo máis eficaz.

Nos anos que nos ocupan aínda non se establecera un Código Consular Internacional, unificado e aceptado polos Estados. Había un Código consuetudinario, unha especie de *modus operandi*, elaborado por distintos tratadistas sobre a base dos pactos establecidos entre os Estados e os usos tradicionais, e que era aceptado na práctica polos Estados.

Tódolos tratadistas coinciden na inviolabilidade da correspondencia consular xa que unha das funcións máis importantes dos cónsules era a de manter puntualmente informado ó seu Goberno ⁴³.

Desta maneira, os consulados dos países que deran acollida ós exiliados liberais xogaron un papel decisivo na transmisión da información. O Goberno, como consta nas Actas de sesións, intentou dificultar ou, polo menos, coñecer esta información, valéndose de axentes e de espías dobres, como don Ramón Coutí, quen, formando parte do grupo próximo a Mina, mantiña permanente relación co embaixador en Londres ⁴⁴.

Os contrabandistas

A actuación dos contrabandistas en apoio dos liberais está plenamente comprobada en

⁴⁰ Sesión do 8 de marzo de 1828, *Ibidem*, T. III, Madrid, 1990, p. 78.

⁴¹ *Memorias del General D. Francisco Espoz y Mina*, T. IV, s.d.p. 34-35. Como se sabe, desde o primeiro momento atribuíuselle a redacción da obra á súa dona, dona Xoana de Vega, moito máis formada e culta que o garrido xeneral Mina.

⁴² Describeo Xoana de Vega nas súas *Memorias*, op. cit. p. 147.

⁴³ J. Ribeiro dos Santos e J.F. de Castilho Barreto, *Traité du Consulat*, Hambourg 1839, pp. 48 e 559-560.

⁴⁴ Consello de Ministros do 15 de decembro de 1824, in *Actas del Consejo*, T.I. op. cit. p. 91.

Andalucía. As bases estaban en Xibraltar e Tanxer, onde diversos cónsules (de Inglaterra, Países Baixos, etc.) daban protección tanto ós liberais como ós contrabandistas a cambio de que introducisen no territorio español produtos dos seus países que estaban prohibidos ou dificultados polas elevadas taxas aduaneiras.

En Galicia había o habitual contrabando pola fronteira portuguesa, pero con escasa incidencia ou connivencia coa política liberal desde que gobernaba en Portugal don Miguel, aliado absolutista do goberno de Madrid. Sen embargo, a porosidade da fronteira permitía que, con dificultade e sempre gracias ós contrabandistas, penetraran proclamas, cartas, avisos e mesmo persoas ⁴⁵.

A parte da fronteira portuguesa hai casos documentados da presenza de contrabandistas ingleses, sempre en conexión cos exiliados e cos liberais do interior. O Goberno mostra a súa preocupación por un desembarco de sesenta persoas nun bergantín inglés, efectuado en Cedeira no ano 1826 "*y que aunque es probable hayan cometido este atentado con el objeto de echar en tierra algún contrabando, podría ser también de acuerdo con los revolucionarios españoles*" ⁴⁶.

Viaxeiros e transportistas

Aínda que ós viaxeiros, especialmente ós estranxeiros, se lles esixía pasaporte e a súa viaxe era seguida atentamente polos espías e, xa en España, pola policía, está claro que podían transmitir información.

Sabemos, gracias ás investigacións de Vicente Lloréns⁴⁷, que un sector dos exiliados en Londres, o liderado por Torrijos, entra en conexión cunha sociedade fundada en Cambridge, formada por doce novos intelectuais, para debater problemas de actualidade. Nela participan con Sterling, o fundador, Maurice, teólogo e futuro reformador social, o poeta Alfred Tennyson, Kemble, logo importante medievalista e, sobre todo, Trench, gran hispanista e futuro arcebispo de Dublín. Trench percorre España no ano 1829 e por encargo de Torrijos mantén contactos cos liberais das cidades que ía visitando. Todos eles financiarán e axudarán, mesmo coa súa presenza, a Torrijos nun intento de sublevación de España ⁴⁸.

Ademais dos viaxeiros foron utilizados os transportistas profesionais. Os mercaderes

⁴⁵ Xoana de Vega nas súas *Memorias* conta, nun animado relato, as vicisitudes vividas na fronteira con Portugal cando intentou fuxir da España absolutista vía Portugal, *Memorias*, op. cit. pp. 83-88, onde aparece o capitán dun barco Isern, con tódalas características dun arriscado contrabandista.

⁴⁶ Sesión do 21-X-1826, *Actas*, op. cit. T. II, p. 26.

⁴⁷ V. Llorens, *Liberales y románticos. Una emigración española en Inglaterra, 1823-1834*, 2ª ed. Madrid, 1968.

⁴⁸ Vicente Lloréns, op. cit. pp. 11-115.

maragatos percorrían ininterrompidamente o camiño entre a Meseta e Galicia e eran portadores, xunto coas mercancías, de cartas e paquetes persoais. Tiñan habilidade para ocultalas nas pesquisas policiais que ocasionalmente se lle facían. Os maragatos non tiñan ideal político, eran profesionais do transporte, pero de probada garantía. Cómpre ter en conta, ademais, que nestes momentos un ilustre político maragato, posiblemente o máis importante de todo o século XIX, Cordero, de Santiagomillas, onde aínda se conserva a súa gran residencia, era un dos líderes do liberalismo e por iso estaba no exilio. Tódolos autores salientan a súa intensa actividade conspiratoria e non sería de estrañar que, dada a lealdade familiar e case tribal dos maragatos, nesta ocasión actuasen a prol dos liberais por algo máis ca un prezo.

A masonería

Sen necesidade de recorrer ós tópicos habituais que lle atribúen á masonería o monopolio da confidencialidade e do secretismo é lóxico que enumeremos a masonería como un dos conductos da información e da conspiración. Sabemos que desde 1814 funcionaba na Coruña a Loxia Constitucional da Reunión Española, reconvertida no ano 1817 na Loxia Os Amigos da Orde, onde aparecen os liberais coruñeses máis activos. A partir de 1823 moitos foron encarcerados, outros saíron para o exilio, pero algúns permaneceron. Tales son os casos do impresor Sebastián Iguereta, do comerciante Pedro Coumes-Gay, de Vasadre, de Henri Luard, Pedro Auber, etc.. Todos reaparecen no ano 1833 desenvolvendo unha actividade liberal intensa, o que fai presumir que durante o decenio absolutista tiveron que manter unha determinada actividade que non podemos documentar ⁴⁹.

Ademais da loxia coruñesa debía de existir outra na cidade de Vigo, igualmente liberal. Dedúcese isto do estudio comparado de dúas fontes literarias. Nas *Memorias* de Xoana de Vega aparece un liberal perseguido, o señor Solitano (nome evidentemente suposto, pero asumido polo personaxe), que pretende pasar no ano 1823 a España, sen dúbida para despois pasar ó estranxeiro. Solitano sofre varias peripecias en compañía de Xoana de Vega, do seu pai e dun tal Guedes que acompaña a Solitano. Xoana de Vega refírese a un paquete que portaba Solitano e que tivo que ser escondido no sombreiro de don Xoán Antonio de Vega para non ser aprendido pola policía portuguesa. Moita importancia debía ter o tal paquete cando indican que de topalo era a perdición para todos. O misterio aclarouse anos máis tarde, en 1835, cando Solitano

⁴⁹ O profesor Valín, gran experto en masonería galega, avanzou os primeiros datos sobre esta loxia na súa obra *La masonería y La Coruña*, Vigo, 1984. Posteriormente ampliou a información nun artigo, *Primeros vestigios de la masonería especulativa en el viejo Reino de Galicia* e, finalmente, integrou este material na súa monumental obra, *Galicia y la masonería en el siglo XIX*, Sada, A Coruña, 1991 (2 ed.)

publicou un curioso folleto ⁵⁰ explicando que no paquete levaba as insignias masónicas e cartas para varios "irmaus" de Vigo.

2.- OS LIBERAIS DO EXILIO

Os camiños do desterro

Tódolos liberais que exerceron responsabilidades políticas, polas que presupoñían que serían perseguidos, fuxiron ó estranxeiro se contaban con medios económicos.

Inglaterra converteuse, nesta ocasión, na gran patria acolledora e hospitalaria. En Londres ou nas súas proximidades instaláronse, por referírmonos só ós galegos e ós vencellados dalgunha forma a Galicia, os militares Espoz e Mina e a súa dona Xoana de Vega, o xeneral Quiroga, o xeneral Carlos Espinosa, o mariño Olegario de Cuetos, o xeneral Romay, o mariscal de campo Pedro Méndez Vigo, os oficiais Llorente, Pita da Veiga, Pardo Figueroa, Moure e tantos outros, como Van Halen, defensor da cidade da Coruña ata a capitulación.

Tamén a Inglaterra chegan, despois de moitas desventuras, Xosé María Puente, ex gobernador na provincia da Coruña e ministro de Gobernación no Trienio, A. del Arenal, pai de Concepción Arenal, ex gobernador da provincia de Lugo, os ex-deputados Muro, Pumarejo e Montesinos, natural este de Zamora e deputado por Galicia no Trienio ⁵¹.

Os burgueses Pedro de Llano e Rojo del Cañizal coñecían ben a hospitalidade inglesa porque xa estiveran refuxiados entre 1814 e 1820. Con eles chegaron a Inglaterra outros burgueses como Xoán Antonio Vega, sogro de Espoz e Mina, Durou, etc.

Tamén a Inglaterra chegaron Marcelino Calero e Portocarrero, que na primeira etapa liberal fora traído á Coruña polo grupo do Café de la Esperanza, colocándoo como director da Fábrica de Tabaco, pero sobre todo encomendándolle a instalación dunha imprenta e a edición do xornal de propaganda liberal *El Ciudadano por la Constitución*. O espírito empresarial de Calero levouno a establecer unha imprenta en Frederic Place, Goswell Road, converténdose en empresario editorial. Da súa imprenta saíu o xornal *El Emigrado Observador*, entre 1828 e 1829, e o *Semanario de Agricultura y Artes*, iniciado no ano 1829 e xa proseguido en Sevilla a partir de 1832 e posteriormente en Madrid. Calero coa súa imprenta, bautizada como Imprenta Española, é un home fundamental para a cultura española no exilio. Xunto con Blanco White, Vicente

⁵⁰ Solitano de Figueroa, *Recuerdos de Camiña, villa del Reino de Portugal en la provincia de Entre Duero y Miño: los ofrece al Sr. D. Juan Antonio de la Vega, su amigo Solitano*, Coruña, 1835.

Salvá e o inglés Ackermann, todos eles editores ou impresores, poñendo a súa capacidade empresarial ó servizo da cultura e da política española liberal deron non só saída á capacidade literaria de moitos exiliados, incapaces de expresarse dignamente en inglés, senón que tamén axudaron economicamente a non poucos patriotas mediante a percepción dos seus dereitos de autor e, ademais, cubriron unha etapa moi digna da cultura española, a única capaz de expresarse libremente mentres na Península a rixida censura imposibilitaba o exercicio literario e empobrecía a nosa cultura.

Colaborando activamente con Calero e publicando diversos libros e traducións estaba o capitán Xosé Urcullu, da Coruña, autor moi prolífico que redactou unha *Gramática Inglesa*, convertida nun best seller ⁵², dándose a circunstancia de que cando chegou a Londres en 1823 parece ser que non sabía unha palabra de inglés e no ano 1825 xa publicaba a primeira edición da súa Gramática. A curiosidade científica ou a premente necesidade levou a Urcullu a escribir tratados de retórica, debuxo, de aritmética, de gastronomía, de urbanidade ou mesmo obras de teatro.

Tamén en Inglaterra residía o capitán de navío, o mallorquín Bauzá, compañeiro de Malaspina na volta ó mundo durante cinco anos, colaborador do astrónomo e xeógrafo Tofiño, un dos intelectuais máis coñecidos no mundo. A súa vinculación con Galicia procedía do proxecto que se lle encomendara e redactara sobre a división provincial de Galicia no Trienio.

Fóra de Inglaterra, os exiliados non atoparon a mesma acollida. En Portugal, o réxime miguelista, similar ó absolutismo en irracionalidade política ó español, iniciou unha dura represión sobre os liberais que os obrigou a repatriarse. Tamén en Inglaterra atoparon acubillo e hospitalidade. Liberais portugueses e españois conspiran simultaneamente e mesmo asociativamente, como veremos. Por esa razón, os liberais galegos que pasaron a Portugal fixérono coa intención de saír despois para outro país. Poucos o lograron. O gobernador de Ourense, Pedro Boado Sánchez, estivo oculto ata atopar un barco que o transportara, posiblemente a Brasil. Lamentablemente incendiouse na travesía e pereceu Boado e con el os seus manuscritos que deberían ser moi interesantes a teor da obra publicada anteriormente: *O Tío Farruco* ⁵³. O gobernador último da Coruña, Manuel García Barros, e o seu fillo escondéronse en Portugal, onde foron detidos pola policía. Despois de roubarlle as onzas de ouro que escondía

⁵¹ V. LLoréns, *Liberales y románticos*, op. cit. p. 33.

⁵² Urcullu contraeu matrimonio coa filla do cónsul inglés na Coruña, poderoso burgués residente en Portugal, o que explica a súa posterior e definitiva residencia en Portugal, onde seguiu publicando obras de toda caste e valor.

⁵³ P. Boado Sánchez, *O Tío Farruco. Diálogo entre dos labradores gallegos afligidos y un abogado instruido, despreocupado y compasivo*, Ourense, 1823. 2ª ed. Ourense, 1841.

no cinto foi encerrado nos calabozos dun cárcere, o que o puxo en perigo de morte. Non saíu do cárcere ata 1832.

En Holanda, país receptivo para os liberais, estiveron de paso varios exiliados como Van Halen, Pita da Veiga ⁵⁴, Llorente ⁵⁵. De forma máis permanente aquí viviron o comerciante coruñés Luís Urcullu, posiblemente irmán de Xosé Urcullu ⁵⁶, e o ex membro da Xunta constituída na Coruña en 1820 e deputado a Cortes, Estanislao Peñafiel, do grupo comuneiro de Valdeorras ⁵⁷.

O intelectual e xornalista Pardo de Andrade ⁵⁸ atopou acubillo e traballo en París, na familia da súa muller, mentres que Xoaquín Vizcaino, Marqués de Ponteijos, futuro deputado galego e futuro alcalde de Madrid, vivía opulentamente, compartindo co Conde de Toreno as invitacións ós saraos máis empoleirados e compartindo, así mesmo, as amantes ⁵⁹.

Para a maior parte dos exiliados a vida foi dura. Vivían do curto estipendio que xenerosamente lles daba o goberno inglés, das axudas de donativos voluntarios e de actos sociais que unha comisión distribuía entre os máis necesitados. A necesidade obrigou ós máis capaces a procurarse unha axuda que completara o estipendio goberamental. Os que podían vivir da pluma, como Alcalá Galiano, Villanueva, Montesinos ou Urcullu, eran en certa maneira uns privilexiados. Moitos sabios vivían das pasantías e clases en colexios para rapaces ingleses. Varios militares como Oliván, Iriarte ou Vicuña dedicáronse á fabricación do chocolate. O coronel Albéniz e o tenente coronel Navarrete fabricaban zapatos auxiliados polas súas donas. A muller do xeneral Butrón bordaba velos "á moda francesa". O capitán Regal non se deshonraba por "*bordar primorosamente con mostacilla*" e o garrido e agresivo coronel Nicolás de Santiago dedicábase a "*construir collares y adornos de oro, de coral y pasta para señoras*". As fillas do coronel Mancha bordaban brazaletes. O xeneral Quiroga, seguramente antes de dedicarse ó negocio de importación/exportación con América, que lle proporcionou un vivir comfortable, inventou uns "*polvos dentríficos*", que logo patentou en España e que aínda se anunciaban en

⁵⁴ Sobre este curioso personaxe, cfr. A. Meijide Pardo, "Causa instruída al alferez Pita da Veiga con motivo del alzamiento de 1820 en la Coruña", en *Revista del Instituto J. Cornide*, nn. 5-6 (1972), pp. 103-123.

⁵⁵ Parece ser que Llorente redactou unha especie de memorias sobre a conspiración liberal en Londres, que foron extractadas logo e publicadas por J. Puyol, *La conspiración de Espoz e Mina (1824-1830)*, Madrid, 1932.

⁵⁶ Luís Urcullu non fuxiu no ano 1823 porque no Consello de Ministros do 13 de novembro de 1824, discutiuse unha petición que fixo sobre un barco capturado polo corso. Posiblemente saíu máis tarde e non temos moi claro se por motivacións políticas ou estrictamente económicas.

⁵⁷ Xesús Ferro Couselo, *Constitucionalistas y realistas. Los comuneros de Valdeorras*, en *Bol.Com.Mon. de Orense*, XIV (1943-4), pp. 152-186.

⁵⁸ M. Rosa Saurín de la Iglesia, *Manuel Pardo de Andrade*, op. cit., pp. 321 e ss.

⁵⁹ V. Lloréns, *Liberales y románticos*, op. cit. p. 46.

1844. Mendizábal entrou en seguida, o mesmo que Istúriz, nos negocios da banca e de intermediación cos poderosos grupos financeiros. Argüelles, en cambio, rexeitou sempre a axuda xenerosa que lle ofertaron ilustres personalidades inglesas e viviu con exemplar austeridade ⁶⁰.

Os burgueses coruñeses Pedro de Llano e Rojo del Cañizal deberon seguir dedicándose ós negocios de importación e exportación con España, posiblemente como altos empregados das empresas inglesas, xa que isto foi o que fixeron no seu primeiro exilio. En cambio, o tamén burgués, X. Antonio Vega, sogro de Espoz e Mina, perdeu nesta ocasión a súa fortuna ó non ter en Galicia quen lle levara os seus negocios. Seguramente viviu á sombra de Mina, que dispoñía de importantes recursos proporcionados por moitos benefactores ingleses e homes de negocios que fiaban de Mina para restablecer as liberdades en España, e desta maneira lucrarse en condicións vantaxosas dos negocios futuros.

Os galegos e os españois en xeral a penas se integraron na sociedade inglesa. Poucos deberon aprender inglés, que non lles resultaba imprescindible por convivir xuntos no barrio de Euston Square. Recolle V. Llorens a evocación que fai Thomas Carlyle na súa obra *Life of John Sterling* dos refuxiados españois, paseando en grupos polas rúas próximas á igrexa de San Pancrancio en Euston Square, os beizos pechados, envoltos con altiva dignidade nas súas capas raídas. Uns co pelo branco, outros dun negro profundo, aqueles homes de cute morena e escura mirada de lume, no seu continuo deambular, parecían leóns engaiolados ⁶¹.

Conta o marqués de Villaurrutia que nos anos andados, estando Istúriz de embaixador español na Corte Inglesa, o seu secretario manifestáralle a súa estrañeza polo descoñecemento que tiña do inglés despois dunha longa emigración, ó que lle respondeu Istúriz, e isto pode aplicarse a tódolos exiliados: "É un erro pensar que eu estiven aquí emigrado dez anos. A verdade é que non o estiven máis ca oito días porque cada semana esperaba unha revolución en Madrid e vivía, por dicilo así, coa maleta feita para marcharme a España".

A conspiración política

Os exiliados organizáronse axiña cun só obxectivo: derrubar o réxime absolutista, impoñer o liberal e retornar a España. Sen embargo, os exiliados van reproducir as faccións xa existentes en españa durante o Trienio.

⁶⁰ Seguimos na anterior descrición a V. Lloréns, op. cit. p. 46.

⁶¹ V. Llorens, op. cit. p. 42-43.

Aínda que había grupos importantes nos Países Baixos ⁶² e en París ⁶³, Londres foi o centro operativo da conspiración política.

Catro eran as faccións liberais en Londres.

A *primeira* estaba liderada por Argüelles e contaba con persoeiros ilustres como o ex ministro Canga Argüelles, o xeneral Alava (en permanente contacto con Lord Wellington na casa do cal viviu moito tempo, é dicir, en contacto co sector máis conservador inglés), o xeneral Villalba, o almirante Caetano Valdés. Mantiña contactos e funcionaban na mesma liña que o sector parisino liderado por Toreno e que contaba con Martínez de la Rosa, Marqués de Pontejos, o ex-deputado Herreros, etc..

Optaban por unha solución política e non militar para evitar o radicalismo que aniñaba no exército e que acabara por impoñerse en España. Querían elaborar unha nova Constitución por entender que a de 1812 era inservible por excesivamente radical.

Estaban xa no moderantismo liberal e eran alcumados polos demais como os "aristocráticos". Non tiñan peso no exército nin tampouco infraestrutura para comunicarse cos liberais do interior, pero gozaban do apoio do Goberno inglés, que quería para o futuro de España unha Constitución e un réxime liberal, pero moderado. Gozaban, ademais, da *auctoritas* que dá o talento, a experiencia e o prestixio dos seus dirixentes. Por iso nas situacións máis agudas tódolos grupos acoden a eles para recibir consello ou aval.

A *segunda* facción estaba liderada polo xeneral Espoz e Mina. Contaba coa elite da oficialidade española no exilio: Espinosa, Quiroga, O'Donnell, Francisco Valdés e Torrijos ata que chegado un determinado momento este último decidiu separarse do grupo. Tiña, así mesmo, un grupo importante de civís, como Mendizábal, Calatrava, Núñez Arenas, Gasco e Vicente Beltrán de Lis ⁶⁴.

Apostaban por un levantamento militar, única forma viable, entendían, de facerse co poder. Defendían a Constitución de 1812. Tiñan unha gran infraestrutura. Responsabilizábanse determinadas persoas das distintas áreas (conexión cos grupos exiliados, conexión co Goberno inglés, conexión cos distintos grupos do interior, relacións coa banca e grandes empresas, etc.),

⁶² En Bruxelas residían, entre outros, o Duque de San Lourenzo, o Conde de Almodóvar, Estanislao Peñafiel e outros. Con frecuencia os grupos de Londres e París enviaban emisarios para contactar co grupo de Bruxelas.

⁶³ En París había diversos grupos, pero o único tolerado polo goberno era o que lideraba Toreno.

⁶⁴ Os Beltrán de Lis, con moita forza económica, era unha saga familiar que tiña moi ben situados os seus efectivos. Don Vicente Beltrán de Lis (pai) era un respectable absolutista que non sufriu persecución algunha e por iso puido proseguir cos seus importantes negocios. O seu irmán, don Manuel, pertencía á fracción comuneira, unha das máis radicais. O fillo de don Vicente,

que funcionaban separadamente para evitar que se os espías entraban nalgunha das pólas non afectase ás outras. O único que tiña o control e a información total era Mina ⁶⁵. Sabemos que operaban cos liberais do interior a través de Xibraltar e Portugal.

A aproximación a Portugal fíxose moi intensa cando Mendizábal se converte nunha especie de axente financeiro do pretendente don Pedro, tamén no exilio ⁶⁶.

A *terceira* facción, a dos "*anilleiros*", estaba composta polo xeneral Evaristo San Miguel e contaba con militares ilustres como Castellar, López Baños, Peón e con civís da categoría de Alcalá Galiano. Eran republicanos, apostaban por unha nova Constitución máis radical. Conectaban preferentemente con Cataluña e Andalucía a través de Xibraltar e dun grupo dependente situado en Marsella.

A *cuarta* facción, chamada dos comuneiros, estaba liderada por Romero Alpuente e contaba co apoio de Flórez Estrada, Milán del Bosch, Díaz Morales (axente que tiñan en Xibraltar) e Manuel Beltrán de Lis como secretario. Conectaban en Andalucía e Galicia a través de Xibraltar e Lisboa, onde tiñan células. Republicanos, optaban por un proceso revolucionario e, consecuentemente, por unha nova e revolucionaria Constitución.

Cada facción actuaba de forma autónoma, tiña a súa propia financiamento, contaba cos seus apoios tanto no exterior como en España e deseñaba as estratexias militares á súa maneira, normalmente sen consultar coas demais.

Esta anarquía operativa facilitaba extraordinariamente o labor de espionaxe do goberno, que estaba moi ben informado dos preparativos e mesmo dos pronunciamentos con bastante antelación a que se producisen. Isto explica o reiterado fracaso de tódolos levantamentos. Xa no ano 1824 fracasou o pronunciamento de Tarifa, o de Almería e Ximena a cargo de tres oficiais. Un segundo pronunciamento do exército en Cataluña, preparado e apoiado desde o exterior, fracasou antes de iniciarse, en Nadal de 1827, polas noticias que tiña o Goberno. O capitán xeneral de Cataluña, o conde de España, esmagou o pronunciamento fusilando a 36 persoas

outro Vicente Beltrán de Lis, era secretario da fracción de Mendizábal, dependente do grupo de Mina.

⁶⁵ Escribe dona Xoana de Vega: "*Para los trabajos de la Península se estableció un orden sencillo que produjo los mejores resultados. Cada individuo (refírese á Xunta) estaba encargado de cierto número de comunicaciones establecidas en España, descifraba los pliegos y presentaba su trabajo, teniendo que usar el mismo método en las contestaciones que se acordaban pasar a los patriotas*". *Memorias*, op. cit. p. 134-5.

⁶⁶ García Tejero, *Historia político-administrativa de Mendizábal*, T.I. Madrid, 1858, p. 64 e ss.

implicadas e encarcerando a máis de 600 ⁶⁷ . Meses antes, en xullo de 1826, fracasa o pronunciamento dos irmáns Bazán en Almería, que se salda coa súa morte.

⁶⁷ A. Pirala, *Historia de la guerra civil y de los partidos liberal y carlista*, T.I., Madrid, s.f. (1856), p. 34 e 53.

1830. O cambio de estratexia

A chamada revolución liberal en Francia de 1830 e a entronización da dinastía de Orleáns que releva ós Borbóns alterou radicalmente a estratexia dos liberais do exilio.

O Goberno español non podía recoñecer á nova dinastía sen rachar os compromisos contraídos coa familia real borbónica e iso provocou que o rei francés, Luís Felipe, apoiase claramente ós liberais exiliados para derrubar o réxime de Fernando VII.

Os líderes exiliados abandonaron os seus refuxios precipitadamente e instaláronse en Francia. París e Baiona recibiron en poucos días a centos de liberais españois que xa non tiñan que esconderse, que se ven favorecidos e apoiados pola mesma policía que meses antes os espiaba.

A casa de Toreno en París era agora algo así como a gran secretaría da conspiración española. Os máximos dirixentes, os Mina, Mendizábal, Istúriz, Argüelles, Alcalá Galiano, entraban e saían dos salóns contando, a cantos quixesen escoitalos, como o Mariscal Gérard, Ministro da Guerra, ofrecía tódolos apoios ou como o venerable xeneral Lafayette, símbolo da liberdade militar francesa, alentaba mesmo economicamente a conspiración ⁶⁸.

Todo isto creou unha atmosfera de irracional entusiasmo na victoria inminente. Os días do retorno acurtábanse e a bandeira da liberdade xa se vía ondear desde os Pirineos ata Cádiz.

Os acontecementos franceses resolveron, polo menos aparentemente, as fondas divisións sobre a forma de Estado no futuro réxime español. Os partidarios dunha España liberal, pero monárquica, presentaban o modelo francés como executoria. Era posible unha España liberal dentro da monarquía. O que sucede é que, como en Francia, era imprescindible derrubar a dinastía borbónica e substituíla por outra.

A facción chamada aristocrática, co apoio da facción de Mina, e posiblemente sen notificación algunha ás faccións republicanas dos anilleiros e comuneiros ⁶⁹, elaboraron un plan para presentarllo ó Rei Luís Felipe por medio de Mr. Le Dieu, no que lle expoñen a situación española, os proxectos de pacificación dos liberais e como o Rei Fernando VII era rexeitado pola opinión xeral dos españois. Verbalmente, Mr. Le Dieu fíxolle saber ó rei francés que os exiliados, en nome de quen falaba, pensaban no seu fillo maior para substituír a Fernando VII no

⁶⁸ Espoz y Mina, *Memorias*, op. cit. IV, pp. 82-83.

⁶⁹ Xoana de Vega nas súas *Memorias*, op. cit. p. 144 di que este proxecto fora consultado con moitos exiliados e aprobado por todos, pero o que non indica é se esta aprobación procedía igualmente das dúas faccións republicanas.

trono de España ⁷⁰. A proposta é moi posible que non fose cínica e que nin pretendese atraerse, satisfactoriamente, ó rei francés. Miradas as circunstancias, os que apostaban por unha monarquía constitucional en España non tiñan moitas máis saídas, tendo en conta que o Rei non tiña aínda sucesión e que a solución de don Carlos, o seu irmán, era suicida para os liberais.

Máis tarde, cando os liberais viviron a sorprendente viraxe do rei francés, que, a cambio do recoñecemento da súa dinastía por Fernando VII, suprimiu tódolos privilexios ós exiliados prohibíndolles utilizar o territorio francés para a conspiración, os exiliados monárquicos aproximáronse, seguramente que por inspiración de Mendizábal, ó rei don Pedro de Portugal coa mesma tentativa ⁷¹.

Antes de producirse esta viraxe espectacular do rei francés, os exiliados programaron un levantamento en España que se iniciaría cunha invasión polos Pirineos de corpos de voluntarios e mercenarios ó mando dos xenerais exiliados. Simultaneamente agardábase que se pronunciasen no interior de España corpos militares e civís.

Para o bo éxito desta empresa necesitábase financiamento e foi Mendizábal quen asumiu esta responsabilidade. Púxose de acordo co banqueiro Mr. Ardoin, doído como estaba porque Fernando VII non lle recoñecera a débeda contraída polo Goberno español durante o Trienio Constitucional, quen non tivo reparos en adiantar o financiamento preciso, garantíndolle, por suposto, o reintegro do que se lle debía desde o Trienio e os novos desembolsos agora realizados. Puxo como condición que se constituíse unha Xunta, coa que se entendería, evitando desta maneira que cada xefe dun corpo militar funcionase de forma autónoma e sen disciplina. Só o sometemento á Xunta garantía o financiamento ⁷².

Constituíuse a Xunta cos seguintes membros: D. Caetano Valdés, D. Xabier Istúriz, D. Xosé María Calatarva, o brigadier D. Vicente Sancho e D. Xosé Manuel Vadillo. Esta Xunta, chamada *Directorio Provisional del Levantamiento de España contra la tiranía*, nomeou xefe supremo das Forzas Armadas a Espoz e Mina.

O control financeiro proposto por Ardoin non puido evitar a anarquía nos mandos superiores. Méndez Vigo, Miláns del Boch, Valdés, López Baños fixéron cada un a guerra á súa maneira, atopando financiamento de pequenas bancas á marxe do Directorio. O fracaso foi total, tanto pola desorganización dos militares como pola resistencia que opuxo o exército español, preparado e advertido previamente da invasión, como pola falta de apoio interior.

⁷⁰ Xoana de Vega nas *Memorias*, op. cit. p. 143.

⁷¹ J. F. Pacheco, *Historia de la Regencia de la Reina Cristina*, p. 166.

O rei francés aproveitou a desfeita das tropas liberais e as guerras fratricidas entre os mandos para expulsar do territorio francés ós conspiradores. A liberalización de España tiña que agardar.

A tensión en Galicia

O lector atento da información arquivística capta de inmediato que a partir de 1828 hai unha fonda preocupación do Goberno pola situación de Galicia. Moito mellor informado o Goberno có capitán xeneral Eguía, que cría ter todo controlado, advirte ás autoridades galegas da presenza de varios revolucionarios liberais en Portugal coa intención de pasar a Galicia ⁷³. O 2 de agosto de 1828 o subdelegado de policía de Ourense comunicou ó Goberno que se notaba un gran descontento naquela provincia ⁷⁴.

A finais de 1829 aparece na Mezquita unha partida liberal, a chamada de Bordas, que estaba liderada por Xosé Rodríguez, alias Bordas, e na que formaban varios membros da súa familia (o pai e dous irmáns e outros varios da comarca de Valdeorras), que Eguía creu que tiña aniquilada en 1830, pero que sobrevive ata 1833 ⁷⁵.

Na Coruña seguíase conspirando e algo diso debeu chegar a oídos de Eguía, que residía en Santiago. As obsesións do capitán xeneral levábano a confundir os obxectivos e mesmo as persoas. O 8 de marzo de 1828 chegou ó Goberno unha Exposición de Eguía solicitando tomar medidas contra o Real Consulado desta cidade polas reunións e discusións que nel se celebraban. Non dubida en calificar o Consulado como unha institución "popular, democrática e republicana". Menos mal que no Consello de Ministros no que se presentou esta Exposición estaba López Ballesteros, que seguramente informou do que era o Consulado. De feito, o Consello de Ministros recoñeceu que este non ten nada de democrático e republicano. Sen embargo, parece claro que algúns burgueses que formaban parte do Consulado estaban acusados de conspirar en favor do liberalismo e isto seguramente era o que confundía a Eguía.

En marzo de 1831 o Goberno comunicou ó capitán xeneral de que había noticias da presenza do xeneral Quiroga en Santa Ana de Camba (Portugal) con pasaporte a nome de Pedro

⁷² J. Fontana, *Hacienda y Estado*, 1823-1833, Madrid, 1973.

⁷³ Consello de Ministros, sesión do 3 de marzo de 1828, *Actas*, III, p. 135.

⁷⁴ Consello de Ministros, sesión do 2 de agosto de 1828, *Actas III*, p. 221.

⁷⁵ Agárdase unha investigación rigorosa sobre o liberalismo da comarca de Valdeorras. Cremos que o introductor do mesmo foi o crego Ruíz de Padrón, canario e deputado en Cortes, ben estudiado por López Caneda. Posteriormente hai aí un grupo de constitucionalistas dos que saen Estanislao Peñafiel e Xosé Pestaña. Durante o absolutismo un crego chamado Quiroga mantivo durante anos unha partida liberal. Finalmente, aquí aparece a partida de Bordas. Un conxunto de circunstancias que revelan un sedimento liberal que cómpre estudar.

Serrano.

En abril do mesmo ano de 1831, a espionaxe do Goberno comunicou con urxencia un desembarco posible nas costas galegas e que contaban coa connivencia dos servicios de gardacostas. O capitán xeneral decidiu manter unha estricta vixilancia sobre os corpos de Mariña que servían nos gardacostas e deu orde ó Gobernador Militar da praza da Coruña que redobrase as gardas de noite porque había noticias dun levantamento dos liberais desa cidade.

Que a tensión en Galicia era palpable móstrase nunha carta de Eguía ó comandante militar de Ferrol, Roque Guruceta ⁷⁶, na que o informaba de que os seus servicios de información lle indicaran que nesa cidade, tanto elementos civís como militares non se recataban de falar favorablemente da Constitución e de denunciar o malestar xeralizado.

⁷⁶ Carta do noso arquivo particular.

IV

A PRIMEIRA TRANSICION NA HISTORIA DE ESPAÑA

1.- A TRANSICIÓN DESDE O PODER

A primeira transición incruenta e sen rachar coa legalidade vixente ten lugar en España nos anos 1832 ata 1837. É unha transición liderada por Cristina, a raíña rexente, co apoio explícito dun sector renovador do absolutismo e dun sector moderado do liberalismo interior e do exilio. Nunca serán ben coñecidas as claves deste proceso simbolizado pola Raíña, pero executado por diversas personalidades que entraron en contacto con grupos do exilio e que, lamentablemente, non deixaron memorias nin testemuñas da súa participación. Os que, recentemente, vivimos un proceso similar estamos ben capacitados para percibir os matices desta primeira transición para xulgar os falsos protagonismos dos que posteriormente queren apropiarse do éxito e para valorar na súa xusta medida as xenerosidades, tanto daqueles que estaban dispostos a renunciar ó monopolio do poder como os que estaban dispostos a renunciar a parte das súas utopías para construír un Estado no que coubesen todos.

Distanciamiento entre o liberalismo do interior e o do exilio

Como sucede case sempre, o exilio xera percepcións equivocadas da realidade española. O illamento, a parcial información, toda ela da mesma cor e transmitida por persoas das mesmas ou parecidas utopías, pero que non revelan o que pensa a maioría, a propia paixón alimentada pola distancia producía nos exiliados o espellismo de proxectar na sociedade española as súas propias ansiedades. Os sistemáticos fracasos eran interpretados coa lóxica da irrealidade na que estaban inmersos. Ninguén entre eles pensaba que a sociedade española estaba farta de cambios traumáticos e apostaba por unha saída consensuada con eles ou sen eles.

"Los inofensivos liberales..., escribe Pacheco,...comenzaban a temblar cuando escuchaban los intentos concebidos en extrañas tierras y no se calmaban en sus temores hasta que se desvanecían las noticias de estar armándose o preparándose una nueva expedición" ⁷⁷.

"Los exiliados, segue a escribir Pacheco, liberal do interior e testemuña directa dos acontecementos, vivían torpemente engañados acerca del espíritu

⁷⁷ J.F. Pacheco, *Historia de la Regencia*, op. cit. p. 154.

*español. Figurábanse que la España entera se había convertido en revolucionaria como ellos, que la juventud correría a unírseles, que el ejército se pondría de su lado...Todo revelaba infinitas ilusiones, pero tal es la suerte de los emigrados en todas las naciones del mundo...Ellos se creen centro de todo, principio de todo, esperanza de todo. Ellos se creen la verdadera nación y juzgan a sus compatriotas como seres inferiores, dependientes de sus ideas, instrumentos de su voluntad*⁷⁸.

O matrimonio de Fernando VII con María Cristina abriu unha paréntese de expectación entre os liberais do interior, que se amplía e consolida cando no ano 1830 nace Isabel II.

Son, sen dúbida, estes liberais do interior os que aproveitaron habilmente as nupcias reais e o nacemento de Isabel II para popularizar con festas e composicións poéticas tales acontecementos que significaban, na súa correcta interpretación política, afastar o perigo da sucesión de don Carlos Isidro, irmán do rei Fernando e, por conseguinte, impedir que o absolutismo se perpetuase en España.

Na cidade da Coruña celebráronse tres días de festa, os días 22, 30 e 31 de outubro de 1830 para conmemorar o matrimonio dos Reis e o nacemento de Isabel II⁷⁹. Tamén o avogado don Saturnino Calderón Collantes, veciño da Coruña e residente circunstancial en Santiago, onde se atopa a Audiencia, publicou unha *Oda* ós desposorios na que está presente a esperanza dunha sucesión que asegure o Trono⁸⁰.

En case tódalas cidades de Galicia houbo celebracións e festas nas que tiñan que estar presentes os liberais do interior porque nas poesías, himnos e discursos pronunciados con este motivo sempre subxacía a idea dunha sucesión que dese paz a España, en clara alusión a que a sucesión en don Carlos significaría unha involución⁸¹.

⁷⁸ J. F. Pacheco, *Ibidem*, p. 162-163.

⁷⁹ *El Batallón de Voluntarios Realistas de esta plaza a los augustos Reyes, en las funciones reales...en los días 22, 30 y 31 de octubre*, Coruña, 1830.

⁸⁰ S. Calderón Collantes, *Oda al feliz enlace del Rey N.S. con la Serenísima Señora Doña María Cristina de Borbón, promesa de Nápoles*, Santiago, (s.a.) (1829).

⁸¹ *Exclamaciones gozosas de un realista a la llegada de la augusta señora Doña María Cristina de Borbón, actual Reyna de España. Dédicalas a su patria*, Santiago, 1830; *Oda al augusto enlace de los Reyes nuestros Señores D. Fernando VII y Doña María Cristina de Borbón. Dédicala el M.N. y L. Ayuntamiento de la ciudad de Lugo en el festejo celebrado con tan digno objeto*, Lugo, 1830; *Himno para cantar en las funciones que celebra el M.N. y L. Ayuntamiento de la ciudad de Lugo por el augusto enlace de los Reyes Nuestros Señores, D. Fernando VII y Doña Cristina de Borbón*, Lugo, 1830; J.M. Quiroga Navarro, *Al feliz Himeneo del Rey N.S.*, Santiago, 1830; J. Varela, *Sermón que...en acción de gracias...por el feliz enlace de nuestro augusto Soberano con...Doña María Cristina de Borbón dedicó el Ayuntamiento...de Lugo...y predicó D. Juan Varela, Arcediano de Sarria*, Santiago, 1830; *Letrilla de los labradores gallegos a los Regios Desponsorios de S.M.*, Santiago, 1829; Nicolás de la Riva, *Silva al fausto enlace del Sr. D. Fernando VII con la Serenísima Doña María Cristina de Borbón*, Santiago, 1829. Nicolás de la

As autoridades absolutistas procuraban frear este entusiasmo popular, ben aproveitado polos liberais. O 30 de agosto de 1830 a Real Audiencia por inspiración do capitán Xeneral Eguía, cursaba a tódalas autoridades eclesiásticas e civís unha comunicación na que se instaba a vixiar constantemente "*a los enemigos del Altar y del Trono*", velando "*sobre enemigos tan disfrazados y no perdonar sacrificios por penosos y costosos que sean para contenerlos y reprimirlos*"⁸². O arcebispo de Santiago respondeu solícito a esta comunicación, indicando que cursou ordes ós arcipestres e párrocos para que "*vigilen sus parroquias y celen la conducta de los que en las épocas pasadas hayan dado motivo de poderse sospechar, y conserven y activen el realismo, dando pruebas de apoyo a los cuerpos de Voluntarios Realistas, para que en cualquier caso que pueda ocurrir, correspondan a las esperanzas que de ellos tiene nuestro amado Soberano*".

O movemento, sen embargo, era imparabile. Aproveitando a proclamación de Isabel II no ano 1833, novamente a cidade da Coruña celebrou tres días de festas populares (19, 20 e 21 de novembro). Nas composicións poéticas publicadas, a intención política xa está plenamente exposta en favor do réxime liberal e contra o carlista, como queda claro nos seguintes versos:

*Y si el faccioso cruel
negar que es reina imagina,
y pretende su ruína,
el gremio sabrá correr
presto a morir o vencer
por Isabel y Cristina*⁸³.

As prolongadas crises de saúde do Rei obrigaron á Raíña a ter unha intervención cada

Riva era coruñés e estaba aveciñado en Santiago porque era avogado da Audiencia. Tanto el como Saturnino Calderón Collantes eran dous íntegros liberais, como se demostra pola súa posterior biografía. Isto parece confirmar a nosa hipótese de que tantas celebracións, discursos e festas tiñan que estar promovidas desde atrás polos liberais. En plena durísima censura, unhas poesías dedicadas ós Reis non terían impedimento algún para que puidesen aparecer publicadas.

Outras publicacións polo mesmo motivo: *Himno al agosto Himeneo*, Santiago, 1829; *Composiciones poéticas con que el Ilustre Ayuntamiento de...Santiago solemnizó el agosto enlace de...Fernando VII con...Doña María Cristina de Borbón*, Santiago, 1829; *Canción anacreónica a los augustos desposorios...*, Santiago, 1829.

⁸² *Real Acuerdo de la Audiencia de Galicia. Muy reservado, 30 de agosto de 1830*. Impreso sen pe de imprenta. Moi raro.

⁸³ *Narración sencilla de los festejos públicos celebrados en los días 19, 20 y 21 de noviembre de 1833 por la M.N. y L. Ciudad de La Coruña, de voz y voto en Cortes, con el feliz motivo de la proclamación de la Reina N.S. Doña Isabel II, A Coruña, 1833*.

Publicáronse, ademais, en Galicia por este motivo os seguintes folletos: *Testimonio de las Actas de las Cortes de 1789 y dictámenes sobre la materia que por Real Decreto de la Reina Gobernadora imprimió y circuló la Justicia y Regimiento de la M.N. y M.L. ciudad de Lugo, cabeza de provincia de su nombre con voz y voto en Cortes sobre la sucesión a la Corona de España*, Lugo, 1833; *Manifiesto de la Justicia y Regimiento de la Ciudad de Lugo...sobre la sucesión de la Corona de España*, Lugo, 1833.

vez maior na alta política. Foise formando en torno a María Cristina un grupo integrado polos reformistas do Réxime como Grijalva, González Salmón, que morreu nese mesmo ano de 1832, posiblemente López Ballesteros e outros como Cea Bermúdez, e varios militares. Este grupo deseñou un evanescente proxecto político con algúns obxectivos claros: conectar co sector moderado do exilio, impedir de tódalas maneiras que don Carlos accedese ó poder e iniciar unha apertura política máis formal ca real.

Os liberais máis perspicaces, tanto do exilio como do interior, entenderon que había que prolongar a fendedura aberta no, ata ese momento, compacto absolutismo. E por ese motivo non dubidaron en colaborar cunha condición previa que a Raíña cumpriu satisfactoriamente: un decreto de amnistía promulgado o 16 de outubro de 1832.

A amnistía pillou de sorpresa á maior parte dos grupos de exiliados e, a partir deste momento, diluíuse a oposición e a conspiración liberal do exilio. Cada un dos desterrados, pola súa conta, procurou os medios para regresar a España. Da noite para a mañá desapareceron as infraestructuras traballosamente montadas durante anos, os proxectos de novos alzamentos, toda a teoría da conspiración. Bastou un sabio decreto para que se iniciase a transición.

Previamente, a Raíña, ben asesorada, fixo unha ampla e fonda renovación dos mandos militares eliminando a tódolos carlistas ou sospeitosos que puidesen selo. Cesou en Cataluña ó cruel conde de España e substituíuno por Llauder; Zambrano foi nomeado para a capitanía xeral de Madrid: en Galicia Morillo substituíu a Eguía; en Extremadura Vives reemprazou a don Xosé San Xoán; en Aragón foi nomeado o conde de Ezpeleta en lugar de Fournás; o marqués das Amarillas relevou en Granada a González Moreno, coñecido como o verdugo de Málaga, e así sucesivamente. Tendo, pois, amarrado o exército a Raíña confiaba en que a morte de Fernando VII non significara a entronización de don Carlos.

Antes, por conseguinte, de morrer Fernando VII, María Cristina e o seu grupo de reformistas desmantelaran o carlismo nos despachos. Cumpría agora desmantelar o carlismo na sociedade. Tamén se logrou, aínda que houbese que pagar un prezo moi alto, unha guerra civil desde 1833 ata 1839, a primeira Guerra Carlista.

2.- MORILLO DESMANTELA EN GALICIA O ABSOLUTISMO

Morillo, conde de Cartaxena, foi nomeado Capitán Xeneral de Galicia en outubro de 1832. Os liberais non esquecerían a conducta de Morillo no ano 1823. As circunstancias, sen

embargo, cambiaran e posiblemente estaban advertidos de que Morillo retornaba a Galicia, ó cabo de 10 anos, disposto a dismantelar o absolutismo galego, principal responsable do seu propio desterro.

O 1 de novembro de 1832 publicou en Santiago unha proclama que era unha seria advertencia contra tódolos que apoiaban a don Carlos. Decía que a amnistía concedida pola Raíña poñía fin ó "*violento estado en que vivíamos con visible daño de la prosperidad pública*". Falaba pola ferida aberta da súa persoal experiencia. Advertía igualmente que quen non aceptasen a nova situación "*probarán todo el rigor de las leyes*"⁸⁴.

A primeira medida adoptada foi a de restituír a Capitanía Xeneral á cidade da Coruña, onde tiña o groso das forzas militares ó seu mando. O xeneral Castaños, presidente do Consello, comunícalle o 22 de xaneiro de 1833⁸⁵ que presentará persoalmente o expediente de traslación que ós poucos días se resolve satisfactoriamente⁸⁶.

Dous foron os obxectivos principais na actuación de Morillo, auténtico virrei de Galicia nestes anos. Impedir que o carlismo se constituíse nunha forza militar e dismantelar o absolutismo da administración.

Deixando agora a cuestión da Guerra carlista á que hai anos lle dedicamos unha investigación⁸⁷, vexamos a súa actividade no segundo dos seus obxectivos.

Depuración e promoción.

Cae estrepitosamente toda a infraestrutura policial, comezando polo xefe de Galicia, Pedro Regalado Magdalena; un corpo que gañara a pulso a hostilidade xeral. É promocionado como Rexente da Audiencia, don Antonio Ubach, amigo persoal e de absoluta confianza de Morillo. O 22 de xaneiro de 1834, don Miguel Gayoso de Mendoza, señor de Rubianes, tomou posesión como subdelegado de Fomento, converténdose no instrumento administrativo que

⁸⁴ Proclama publicada por Rodríguez Villa, op. cit. T. IV, pp. 560-561.

⁸⁵ Carta do 22 de xaneiro de 1833 do Xeneral Castaños, presidente do Consello Supremo da Guerra. Indica que presentará o expediente "estancado", que Morillo presentara oportunamente. Quere dicir que Morillo posiblemente, antes de saír para Galicia, presentara xa o expediente de traslado. Rodríguez Villa, op. cit. IV, p. 562.

⁸⁶ Non debeu ser cómoda a situación de Eguía en Santiago, a teor da documentación que manexamos. O 1 de outubro de 1828, o Consello de Ministros discute a solicitude presentada polo Marqués de Santa Cruz de Rivadulla, propietario da casa que servía de sede da Capitanía Xeneral (na Rúa Nova, actual residencia de monxas), reclamando os alugueres que se lle adebedaban e pedindo a súa desocupación "*para poder ir a habitarla (sic) con su familia*". O Goberno recoñeceu que o Marqués estaba no seu dereito. Acórdase atender a demanda do Marqués e mándase trasladar a Capitanía Xeneral á casa que "*ocupan los administradores del Seminario*" (*Actas*, op. cit. III, p. 253). Na sesión do 27 de decembro de 1828 o Consello de Ministros recibe unha instancia do cabido de Santiago e dos administradores do Seminario pedindo que non se efectúe o traslado (*Actas*, *Ibidem*, p. 294). O Goberno non sabe que resolución adoptar. Todo parece indicar que a capitanía proseguiu na casa do Marqués.

⁸⁷ X. R. Barreiro Fernández, *El Carlismo Gallego*, Santiago, 1976.

emprega Morillo para a desarticulación do absolutismo na administración ⁸⁸. Releva ó gobernador militar e presidente do Axuntamento da Coruña, don Luís López del Pan, que tomara posesión o 8 de xaneiro de 1833, e nomea no seu lugar a don Xoán Ozores, conde de Priegue. Cesa a varios gobernadores militares das principais prazas e nomea a outros da súa confianza como os xenerais Sanjuanena, Marqués de Astáriz, Ortiz de Zárate, Cayuela, etc.

Supresión do corpo de Voluntarios Realistas

Era absurdo montar unha estratexia para combater o carlismo e deixar intacto un corpo como o dos Voluntarios Realistas que, aínda que desprestixiado, era un niño de carlistas e absolutistas. O 2 de xaneiro de 1833 deu orde Morillo para que os comandantes dos Voluntarios Realistas e unha Xunta Calificadora dese conta do estado dos corpos, eliminando previamente ós que foran declarados inútiles por enfermidade, mala conducta, vellez, mala configuración ou que, pola súa economía, precisasen unha constante presenza na súa casa. Descoñecemos o resultado da enquisa, pero sen dúbida alentouno a suprimir o corpo, mesmo sen consultar co Goberno o que lle significou unha advertencia do Ministro, pero non se volveu atrás.

Novas Corporacións para os Axuntamentos

Antes de realizarse a reforma integral da administración municipal, deseñada por Xabier de Burgos, os Capitáns Xenerais procederon a dotar ós Axuntamentos de novas Corporacións. Vexamos o que sucedeu na Coruña. De acordo coa Real Cédula do 6-II-1833 alterábase o procedemento da selección dos concelleiros. Non se introducía aínda a elección popular, simplemente se eliminaba a intervención da Real Audiencia, sendo a designación competencia dos cesantes máis un número igual de máximos contribuíntes do Axuntamento. Os elementos renovadores non están na norma senón na selección dos máximos contribuíntes, que constitúen, se están ben elixidos, un contrapoder. Morillo logrou que neses 13 estivesen os liberais máis significados da cidade, como Vicente Alsina, Gonzalo Mosquera, Miguel Pardo Bazán, Diego María Vasadre, Martín de Torres Moreno, Francisco del Adalid, Xosé María Bermúdez de Castro, Miguel Belorado, etc. Isto explica que o Axuntamento constituído no ano 1833 e presidido polo gobernador militar, conde de Priegue, apareza xa controlado pola burguesía

⁸⁸ A constitución no ano 1832, por inspiración de Xabier de Burgos, dun Ministerio de Fomento, significaba a división de poderes no seo do propio Goberno e, por conseguinte, significaba o inicio do derrubamento do absolutismo administrativo que partía do dogma da absoluta unicidade do poder e a imposibilidade de separar as responsabilidades administrativas. Sabiano ben os absolutistas, que fixeron unha tenaz resistencia a este proxecto, sendo o bispo Abarca, de León, o principal inimigo da reforma, acusando que implicaba o inicio do liberalismo no propio goberno.

coruñesa (Martín de Torres Moreno, Xoán Bautista Lavaca, Vicente Alsina, Lucas Boado, Luís Arévalo, etc.) comprometida co liberalismo ⁸⁹.

Restauración da Milicia Nacional

O 23 de abril de 1834 restáurase a Milicia Nacional, un corpo moi intimamente vinculado ó liberalismo. O comandante era o burgués Xosé Dalmau, e os mandos están encomendados a importantes fillos de burgueses como Francisco del Adalid, Andrés Torres Moreno, etc. ⁹⁰.

Reconstitución da Deputación Provincial

Desaparecidas as Deputacións Provinciais no ano 1823 reapareceron no ano 1835 ó restaurarse o absolutismo. A da Coruña constituíuse o 21 de novembro de 1835 ⁹¹ baixo a presidencia do gobernador civil, don Ventura de Córdoba, presidente nato da mesma. Na Deputación reconstituída está presente o distrito da Coruña por don Vicente Alsina, un dos exiliados do réxime anterior e como secretario don Plácido Muñiz ⁹².

No ano 1836 cando Morillo foi substituído polo Capitán Xeneral Latre, o liberalismo estaba ben consolidado en Galicia. Coa súa inequívoca conducta en favor de Isabel II e das liberdades, don Pablo Morillo, conde de Cartaxena, rectificaba sobradamente a súa turbia conducta política do ano 1823. Antes, sen embargo, aínda quixo prestar un derradeiro servizo á causa da liberdade, protagonizando desde Galicia un conato de rebelión contra o Goberno que abriera definitivamente a causa da liberdade en España e que pasamos a expoñer.

3.- DO ESTATUTO REAL Á CONSTITUCIÓN DE 1837

Cando morreu Fernando VII, os "cristinos" (grupo que rodea e apoia á Rexente, María Cristina), queren atender ó clamor xeral que pide unha saída constitucional. Pensan que recuperar a Constitución de 1812 era agredir ós carlistas e provocalos. Elaborar unha nova era unha utopía por carecer de Parlamento. De aquí que por inspiración de Xabier de Burgos e Martínez de la Rosa, a Rexenta optase por conceder o Estatuto Real (1834), unha especie de

⁸⁹ A.M.C. *Actas*, 1833.

⁹⁰ A.M.C., *Actas*, sesión do 23-IV-1834.

⁹¹ Arquivo Deputación Provincial. Coruña, *Libro de Actas*, 1835-6.

⁹² Arquivo Deputación Provincial. Coruña, *Libro de Actas*, sesión do 23-XI-1835.

Carta Outorgada, que permitise saír da anómala situación.

O Estatuto Real foi recibido sen entusiasmo. Os liberais entendían que era un texto necesariamente transitorio que propiciaba a convocatoria de eleccións, a constitución dun Parlamento do que se agardaba que abordase axiña a recuperación da Constitución de 1812 ou a elaboración dun novo texto constitucional.

A medida que pasaba o tempo e que non se advertían síntomas de intención do Goberno de ofrecer unha saída verdadeiramente constitucional, medraba a tensión entre os liberais e iniciábanse as primeiras rebelións.

Os "cristinos" están convencidos de que o Estatuto é máis ca suficiente para asentar as liberdades⁹³ e orientar o futuro político español. Os liberais, en troques, denunciaban o Estatuto porque non cumprira practicamente ningún dos seus obxectivos. Non impedira o desborde do carlismo, empeñado nunha guerra civil, e situaba por igual fóra da lei ós liberais, que lexitamente reclamaban un Estado de Dereito, e ós carlistas que o atacaban.

O 7 de xuño de 1835, ó caer Martínez de la Rosa e ser substituído polo conde de Toreno, un doceanista, un liberal tantos anos exiliado, pensouse, loxicamente, en que o réxime entraría decididamente na senda constitucional. Sen embargo Toreno frustou de contado tódalas esperanzas. "*Privado de toda convicción, escribe Larra, única fuente de las virtudes cívicas, (Toreno) ni se adhiere a principios fijos ni tiene creencia política alguna. Las necesidades del hombre de mundo son más imperiosas en él que los intereses políticos y poco le importa el mando con tal que de sus rentas pueda salvar las comodidades de la vida*"⁹⁴.

Frustrados nas súas expectativas, os liberais pasan directamente á rebelión. Nas principais cidades de España constitúense Xuntas de Salvación, formadas polos liberais, dispostas a darlle un ultimatum á Raíña Rexente: Ou definitivamente lidera un proceso constitucional ou se expón a un levantamento xeral en España que podería ser aproveitado polos carlistas para derrubar definitivamente o Trono de Isabel II.

A Raíña comprendeu a gravidade da situación e o 14 de setembro de 1835 destitúe a Toreno e entrega o poder a Mendizábal. Desesa maneira comezaba a construírse unha saída

⁹³ Os "cristinos" estaban satisfeitos da eficacia política do Estatuto como se desprende do seguinte texto do seu inspirador, Xabier de Burgos: "*El Estatuto Real, así por su espíritu como por su contexto, lo mismo por lo que paladinamente decía como por lo que muy oportunamente callaba, aparecía a los ojos de la mayoría de los españoles como el término medio más prudente que, en aquellas indecisas y azorosas circunstancias, que en aquella época de transición y ansiedad, podía adoptarse para conciliar el disfrute de una libertad racional...con las garantías de orden que para promover la prosperidad general necesitaban los encargados de esta importante misión*". Tomado de Pirala, *Historia de la guerra civil*, op. cit. T.I, pp. 275-6.

⁹⁴ J. de Larra, "De 1830 a 1836". Segunda parte, in Mariano J. de Larra. *Obras Completas*, Barcelona, 1886, pp. 582-3.

constitucional para España que concluiría na Constitución de 1837.

A cidade da Coruña e o seu liberalismo van ter unha decisiva participación nos acontecementos sumariamente descritos. Morillo vai liderar persoalmente a rebelión do liberalismo coruñés contra o Goberno de Toreno. O 11 de setembro de 1835 constitúe unha Xunta Auxiliar que se viña preparando desde o 26 de agosto de 1835. Neste día o Gobernador Civil, Ventura de Córdoba, preside persoalmente a sesión do Axuntamento coruñés, dando conta do estado de exaltación do pobo e da necesidade de adoptar algunha resolución. Unha moción presentada por Saturnino Calderón Collantes, rexedor, apoiada por Francisco del Adalid e por Eusebio Zalbidea, tamén rexedores, solicita que dada a gravidade da situación "*se anchee la convocatoria*", é dicir, sexan citadas as forzas vivas da cidade: autoridades civís, militares e persoas distinguidas da cidade⁹⁵.

Aceptada a proposta, o 27 de agosto de 1835 celébrase nova sesión, asistindo o Gobernador civil, o Rexente da Audiencia, Antonio Ubach, o Intendente da provincia, Miguel García, o Alcalde Maior, Fernando Miranda, o Auditor de Guerra, Pascual Baeza, o Prior do Consulado, Manuel de Noriega Cortina, o Vicepresidente da Xunta de Comercio, Plácido Muñiz, o Gobernador Militar e Presidente do Axuntamento, Santos Allende, e unha representación dos burgueses e facendados: X. Arias Carvajal, Xosé Dionisio Leal, Francisco Ferrer e Albá, Andrés de Torres Moreno, Miguel Pardo Bazán, Francisco Zuloaga, Xosé María Bermúdez de Castro, Francisco Romeu, Francisco Ortega, etc.. Con eles estaban presentes os concelleiros do Axuntamento.

Mentres seguían discutindo no salón de sesións, o pobo berraba na praza pedindo eleccións, convocatoria de Cortes, supresión das ordes relixiosas. A Milicia Nacional apoia as reivindicacións populares.

Detívose a sesión para parlamentar cos representantes do pobo que esixen a declaración de independencia da cidade e provincia, a constitución dunha Xunta que asuma o poder mentres que o Goberno non acceda ás solicitudes. O Capitán Xeneral estaba puntualmente informado porque continuamente entraban e saían emisarios seus no salón de sesións. Morillo, evidentemente, movía os fíos, atento, sen embargo, a que a tensión popular non se lles fose das mans.

O 11 de setembro constituíuse a Xunta Auxiliar presidida por Morillo e publicouse o

⁹⁵ A.M.C. *Actas*, Sesión do 26-VIII-1835, do 27, do 29, do 31, do 2-IX-1835, do 5, do 7, do 8, do 11, do 23, que preside Morillo e onde dá por disolta a Xunta por ter logrado os seus obxectivos.

durísimo Manifesto que se dirixe á Raiña e no que se le o seguinte:

La Junta Auxiliar Consultiva no concitará jamás los ánimos a la anarquía. Sus individuos ofrecen a la patria y a V.M. prendas seguras de su amor al orden y a las instituciones que nos rigen y los sacrificios más costosos les serán gratos si bastasen a consolidarlas. Pero, Señora, entre el desorden y la anarquía, que miran como infalibles precursoras del despotismo y el sufrimiento humillante y cobarde de la esclavitud, encuentran un medio, si difícil de abrazar y seguir, propio al menos para salvar a las naciones cuando sus gobernantes se obstinan el desatender sus justos votos y clamores. No proclamará la Junta el peligroso principio de que en este caso la rebelión es un derecho, pro sí dirá que debe disculparse a los pueblos que mirando abierta la honda sima de servidumbre y de miseria en que intenta precipitarles, rompen con indignación o aflojan al menos el yugo ignominioso con que se les conduce. Triste, Señora, deplorable extremo es este recurso, pero no por eso aparecen más criminales los consejeros, que por ambición o por orgullo les comprometen a emplearle ⁹⁶.

Tres días despois de publicarse este Manifesto caía o Goberno de Toreno. Morillo saú reforzado desta situación que soubo orientar habilmente, favorecendo ou permitindo que houbera a suficiente presión popular para que non se crese que o Manifesto era produto dunha conspiración de gabinete, pero sen permitir que a presión popular se desbordase en ningún momento ⁹⁷.

Morillo, sen embargo, non actuaba en nome propio. A súa actitude forma parte dunha estratexia que expoñeremos máis adiante, que ten como obxectivos inmediatos bloquear o carlismo e o liberalismo radical.

Morillo, con moitos ilustres políticos e militares. estaba implicado na construción dun modelo de Estado estable que conciliase as liberdades mínimas coa orde social, base dunha

⁹⁶ Impreso, s.p. de imprenta do 11-IX-1835. Con anterioridade o Gobernador, coa firma doutras autoridades e representantes do pobo, publicara outro Manifesto con data de 27-VIII-1835.

⁹⁷ En canto o Goberno tivo noticias de que Morillo lideraba a resistencia na cidade da Coruña, cesouno por decreto do 31-VIII-1835. Pero este cese non foi obedecido polo Capitán Xeneral. A situación en Galicia durante estes días foi moi tensa xa que os gobernadores civís e militares das outras tres provincias mantivéronse fieis ó Goberno e non permitiron que se constituísen Xuntas. Máis aínda, o Gobernador Militar de Ourense, no colmo da inxenuidade ou do cinismo, publicou un Manifesto o 15 de setembro de 1835, denunciando que "*una banda de sediciosos en La Coruña, apoderándose de la persona de nuestro dignísimo Capitán General, conde de Cartagena, le ha privado de la libertad y obligado a pasos que están en contradicción con su lealtad*". (Rodríguez Villa, op. cit. IV, p. 592-3). O primeiro que fixo Morillo foi destituílos a todos.

prosperidade que atraería forzosamente o apoio da aristocracia e da alta burguesía. Este modelo rexeita por igual ós absolutistas e ós sectarios.

Sabemos que Morillo estaba puntualmente informado desde Madrid. Un dos seus informadores era o ex-ministro Moscoso de Altamira, outro Martínez de la Rosa; nas súas cartas dicíanlle que os chamados sectarios (liderados por Van Halen, Romero Alpuente e outros) querían aproveitarse da impopularidade do Goberno de Toreno para forzar a situación, mediante levantamentos populares que desen paso a un réxime radical ou revolucionario.

Morillo desde Galicia fai inviable este proxecto ⁹⁸ forzando a caída de Toreno, pero garantindo a sucesión en Mendizábal, é dicir, nun liberal moderado que sentaría as bases dun réxime estable.

Desta maneira o liberalismo coruñés entraba nunha nova fase: a clara escisión entre os liberais moderados, a maioría, e os radicais, en clara minoría.

⁹⁸ Da nosa afirmación non se pode concluír que haxa que atribuírle en exclusiva a Morillo e ó liberalismo coruñés o éxito da caída de Toreno. En practicamente tódalas rexións de España se verificou o mesmo proceso: Separación clara para o futuro entre o liberalismo moderado e liberalismo radical, enfrontamento ó Goberno de Torneo e apoio a unha saída política como a protagonizada por Mendizábal. O que si queremos salientar é a peculiaridade de que, neste caso, fose o propio Capitán Xeneral quen se arriscase a liderar a conspiración e que fose unicamente o liberalismo coruñés en toda Galicia quen asumise o protagonismo da conspiración.

V

AS ESTRATEXIAS DO LIBERALISMO (1835-1846)

Os liberais que sufriron o desterro ou a persecución, é dicir, os liberais experimentados, son conscientes da súa incapacidade para consolidar, eles sós, un proxecto liberal. Comerciantes, industriais, banqueiros, intelectuais, funcionarios, militares, profesionais, que constitúen a base social do liberalismo, están xa cansos, teñen intereses que defender e situacións familiares que xa non permiten novas aventuras. Seguen apostando pola liberdade, aínda lles ferve no corpo a utopía liberal, pero todo os invita a racionalizar e a medir os proxectos políticos. Moitos deles, pola liberdade, perderon a fortuna, a tranquilidade familiar, non gozaron dos fillos que se criaron sen a súa presenza, nin puideron enterrar ós seus mortos. Chegoulles a hora do sosego vital, da tranquilidade, e pensan que ninguén lles pode pedir máis.

Este liberalismo prudente e conciliador iniciou unha dobre estratexia. Dunha parte necesita atraerse a un amplo sector da aristocracia e da alta burguesía para formar entre todos eles un gran pacto que permita a construción dun Estado liberal, unitario, centralizado e garante da orde pública, único contexto que fai posible o beneficio económico e a estabilidade política. De non aceptar o pacto, aristocracia e alta burguesía poden ser arrasados polo liberalismo revolucionario. Doutra parte, manteñen unha certa utopía revolucionaria procedente do liberalismo doceanista como unha meta lonxana á que procede chegar mediante etapas.

Gracias a esta dobre estratexia, o liberalismo vaise converter no cerne do sistema político español, diluíndo tódalas posibles formacións políticas, entre elas o carlismo, que quedou bloqueado e sen capacidade para proxectarse sobre a alta sociedade española. Pola esquerda o feito de non renunciar á utopía revolucionaria, aínda que fose só como un referente literario, permitiulle monopolizar durante moito tempo a actividade política ata que, a mediados do século XIX, o sector radical, canso xa e desencantado, constitúe unha forza propia, o Partido Demócrata, antesala do Partido Republicano.

Estas estratexias, ben coñecidas polos historiadores do século XIX, foron tipoloxizadas en dous partidos: o moderado e o progresista. Os historiadores actuais que a veces non captamos os matices, facilmente proxectamos sobre esta tipoloxía as experiencias políticas actuais, interpretando o moderantismo e o progresismo como dous partidos organizados, con proxectos políticos diferenciados, con líderes propios e coa lóxica finalidade de converterse en Goberno. Esta visión é incorrecta porque parte de presupostos que non se deron e porque illa un elemento

fundamental da política do momento: A Coroa.

A Coroa asume, promove e utiliza o pacto entre a burguesía e a aristocracia porque lle garante un proxecto político sen revolucións. Para darlle á Coroa o peso institucional que a convirta en poder arbitral ante as dúas faccións sociais do pacto, os doutrinarios liberais introducen un novo concepto que terá consecuencias imprevisibles: *A monarquía como elemento integrador da soberanía nacional*. A soberanía xa non reside só no pobo (concepto doceanista), senón no pobo e na monarquía, non como dous elementos antitéticos, senón unitarios xa que a monarquía simboliza o pobo ó que se lle pide, selectivamente, a expresión da vontade política para que coincida coa vontade previamente manifestada da monarquía.

Explícase, entón, en lóxica doutrinaria liberal, que a Coroa non precise da consulta popular previa para constituír Goberno. Precísase que o pobo confirme a súa decisión previa para evitar o despotismo ou a tiranía. Para impedir a posible e máis ca lóxica contradición entre a decisión real e a decisión popular posterior, o sistema recorre ó control electoral. Desta maneira o caciquismo penetra na propia estrutura política do sistema político, como un elemento de "racionalidade" forzosa. De aquí despréndese que o caciquismo antes de ser unha despensa de favores e dependencias clientelares é un instrumento de "racionalidade política" que fai posible a permanencia e a estabilidade do sistema.

A Coroa, por conseguinte, non ten limitación algunha constitucional para designar ou cesar gobernos. Só o Parlamento ten a función de aprobalo, unha vez feita a consulta popular que sempre garante unha maioría máis ca suficiente en favor do Goberno constituído.

A Coroa, por este motivo, non se ve presionada (agás dun golpe de Estado) polos partidos progresista ou moderado, simplemente porque non existen tal e como hoxe os concibimos. Non hai partidos, hai estratexias liberais: *A estratexia de soster o réxime* (cunha maior ou menor participación nas eleccións, cunha liberdade de prensa máis ampla ou máis reducida) e isto é o que fan os chamados partidos progresista e moderado ou a *estratexia de desmantelar o réxime e construír un novo* (eliminando os privilexios da aristocracia, con ou sen monarquía, pero en todo caso sometida á soberanía popular, con absoluta liberdade de prensa, etc.), que será o que defenda o Partido Demócrata, logo convertido en Partido Republicano.

Se, por conseguinte, moderados e progresistas coinciden na mesma estratexia, se non hai fronteiras ideolóxicas, se non existen cadros nin organizacións provinciais, non hai Partido Progresista e Moderado.

A CAMARILLA REAL E A CORTE

A Coroa non ten presión algunha dos chamados Partidos, ten as mans libres. Só sente unha presión, un condicionante: *A camarilla real*, herdanza do concepto patrimonialista do poder que tiña Fernando VII. Na camarilla cócese, adóbanse os nomeamentos e os ceses. A nómina dos cortesáns que a constitúen é reducida, pero ten conciencia da súa gran capacidade política. Pensemos, por exemplo, nos grandes esforzos para situar como aia da Raíña a dona Xoana de Vega.

A camarilla non é un cenáculo alleo á realidade inmediata. A camarilla, residindo en Madrid, na Granxa ou nos Reais Sitios de Aranjuez está ó mesmo tempo presionada pola Corte, por Madrid. Nunca España foi tan Madrid como na época isabelina. En Madrid publícanse máis do 80% dos xornais de todo o Estado. En Madrid hai dúcias de tertulias de carácter político, xornalismo oral incontrolado e moi politizado que corre desde a praza de Santa Ana, por Sol, ata a praza de Oriente, é dicir, ata o Trono dunha Isabel chismosa e populacheira que disfrutaba de picantes comentarios sobre os seus militares e políticos.

Ninguén, agás un xeneral afortunado e por pouco tempo, pode aspirar ó poder político sen que a Corte o aprobe.

A ausencia de partidos políticos estruturados é substituída por tertulias e grupos que actúan como plataformas dependentes dun líder ou dun colectivo político. Estas plataformas nacen e desenvólvense en Madrid e a penas teñen presenza en provincias. Son os "xovellanistas", os "cristinos", os "cimbríos", os "polacos", os "puritanos", os "aiacuchos", etc.. Estas plataformas teñen xornais propios que actúan como órganos de influencia para chamar a atención dos poderes fácticos en favor do seu líder. Estas plataformas, cunha bagaxe ideolóxica practicamente nula, non ten outro obxectivo que provocar o interese da Raíña, chave dos ascensos e nomeamentos.

Madrid, é dicir, a Corte (concepto máis político ca sociolóxico, en canto se refire a un Madrid reducido e en íntima relación co poder político concentrado no Pazo de Oriente), é, por conseguinte, a gran plataforma para tódolos que aspiran ó poder político ou á sona literaria.

As provincias, mesmo Cataluña, teñen un escaso peso específico no gran sarao da política nacional. A Corte succiona por este motivo á elite provincial, tanto política como literaria. Os Farldo, Cociña, Calderón Collantes, Montero Ríos, Pastor Díaz, Xoán Bautista Alonso, Neira de Mosquera, Chao, Augusto Ulloa, La Sagra, Fontán e un longo etcétera, teñen

que pagar a peaxe de Madrid para ascender na fama. Ata Murguía e Rosalía de Castro son consecuentes con esa especie de submisión á tiranía dunha Corte que se reserva o dereito a poñer a cada un no seu sitio.

A consecuencia que podemos tirar do anterior é o papel secundario e dependente do liberalismo das provincias, xerador de individualidades eminentes que de inmediato son atraídas pola Corte que, desta forma, vai substituíndo os seus efectivos e mantendo a supremacía sobre todo o Estado.

O que chamamos centralismo liberal non se logra unicamente pola estrutura administrativa imposta a partir de 1833, nin pola centralización na capital do Estado de órganos e funcións, nin polos privilexios acumulados en beneficio da Universidade Central. O verdadeiro centralismo, o sociolóxico, é dicir, o que ninguén pode discutir porque se impón por si mesmo, nace do feito de que en Madrid está a elite intelectual, financeira e política de tódalas provincias do Estado. Este é o centralismo sociolóxico, o máis eficaz, porque non se impón por leis senón pola vida.

Xa se comprende, a partir deste dato, o heroico do esforzo daqueles que quixeron e, finalmente, puideron rectificar o rumbo, socavando paseniñamente este poder central e dotando de substancia propia as súas rexións. Loxicamente só o puideron lograr a partir da súa cultura propia, enfatizándoa, se preciso fose, para contrarrestar o poder omnímodo da Corte. Aí é onde se sitúan os nacionalismos, inicialmente non considerados pola cultura oficial da Corte, posteriormente criticados con escarnio e mofa, logo temidos e actualmente recoñecidos.

VI A SEGUNDA XERACION LIBERAL DA CORUÑA

1. RECAPITULACIÓN FINAL

1.- O liberalismo heroico, de barricadas, rematou no ano 1823. A grandeza daquel xesto non debe, sen embargo, facernos esquecer as eivas daquel liberalismo revanchista, sectario e incapaz de xerar un proxecto de convivencia entre tódolos cidadáns.

A amnistía de 1832 acabou coa cultura da conspiración e diluíu as alianzas teimosamente elaboradas durante os anos do exilio. Os desterrados retornaron integrándose nunha sociedade que os respectou sen mitificacións, tal vez porque a mesma sociedade facía anos que apostara pola convivencia definitiva. Por vez primeira, o peso dunha sociedade que quería a paz e a tranquilidade impúxose sobre os destinos de individualidades moi fortes que se crían chamadas a conducir o porvir dos pobos.

Non desaparecen as conspiracións nin os exilios, pero afectan a unha franxa estreita dos eternos incómodos sociais que non cabían nunha sociedade, dona de si, e disposta a non depositar o seu futuro, xa máis, nas mans duns poucos.

2.- Estamos lonxe daquel liberalismo alboral dos anos 1810, en plena aventura constructiva e creadora, xerador de doutrina, referente do liberalismo español. Agora o liberalismo cumpre unha nova función, a de xerenciar as liberdades, a de construír un novo modelo de Estado desde os Concellos, Deputacións, Intendencias, Gobiernos civís e mesmo desde o Goberno do Estado. Son conscientes de que a súa función xa non é heroica. Queren construír un Estado no que poidan estar todos menos aqueles que voluntariamente se expatrián: radicais do absolutismo ou mesmo os radicais da liberdade.

3.- Neste liberalismo conviven as distintas estratexias. Predomina o liberalismo moderado cimentado sobre a burguesía e as profesións liberais.

Burgueses da primeira xeración, como Xosé Villegas, Francisco Gurrea, Vicente Alsina, Rojo del Cañizal, Xosé Antonio Vila aparecen reciclados nesta nova etapa, asumindo distintas responsabilidades, especialmente no Concello ou como Intendentes de provincia (Rojo del Cañizal) ou mesmo como gobernadores civís e deputados a Cortes como Alsina.

A estes burgueses sucédeos unha nova xeración, totalmente integrados no moderantismo

liberal: Francisco Ortega, alcalde; Diego María Bolívar, concelleiro; Bruno Herce, concelleiro e membro da Deputación Provincial; X. Dionisio Leal, concelleiro; X. Francisco del Adalid, concelleiro e oficial da Milicia Nacional; Ferrer Albá, o vello e o mozo, concelleiros; Victoriano Braña, concelleiro e oficial da Milicia Nacional; Fermín Bescansa, alcalde; Xoán Flórez, alcalde empregado da Facenda e importante investidor en ferrocarrís.

Ademais da burguesía tamén están moi presentes no liberalismo coruñés desta etapa as profesións liberais. Temos que poñer de manifesto, sen embargo, que varios dos avogados ou boticarios que aparecen derivan da burguesía, como o manifesta a sinxela referencia ós apelidos: Xacobe Flórez, avogado e deputado pola Coruña; Nicolás de la Riva, avogado procedente dunha familia burguesa, varias veces deputado en Cortes, atraído por Madrid abriu bufete na capital do Reino; Xosé Fermín Muro, decano do Colexio de Avogados, deputado pola Coruña en dúas lexislaturas e importante rendista; Nicolás Fernández Bolaño, avogado, letrado, consultor do Tribunal do Comercio, deputado pola Coruña en dúas lexislaturas; Xoán Coumes-Gay, avogado, concelleiro e oficial da Milicia Nacional; Santiago Aguiar e Mella, da carreira xudicial, deputado nunha lexislatura; Xoán Antonio Barrié, de orixe burguesa, pero acreditado avogado, comandante da Milicia Nacional e varias veces concelleiro do Concello; Faustino Domínguez, arquitecto, oficial das Milicias Nacionais e concelleiro. Os irmáns Calderón Collantes, Saturnino e Fernando, sen dúbida os políticos máis importantes da Coruña neste período. Naturais de Reinosa (Santander) chegaron a Galicia en 1823, acompañando ó seu pai, deputado nas Cortes de 1821-3, e posiblemente desterrado por motivos políticos. Instálanse como avogados na Coruña. Saturnino, rexedor por Ferrol e por Coruña, entrou moi axiña na alta política xa que representou a algunha provincia ou distrito galego desde 1834 ata 1850. Logo foi senador, varias veces Ministro e sempre un consecuente moderado.

O seu irmán Fernando entrou na carreira xudicial que rematou como Presidente do Tribunal Supremo. Desde 1843 representou distritos galegos nas Cortes. Ministro, foi nomeado senador vitalicio e recibiu o título nobiliario de Marqués de Reinosa. Tamén estivo sempre afiliado ó Partido Moderado.

Por suposto que non todos foron moderados en política. Vicente Alsina, por exemplo, amigo persoal dos líderes progresistas pertencía á reducida familia dos López, Olózaga, etc.. Sen embargo, como concelleiro, alcalde, deputado provincial, gobernador e deputado en Madrid, representou a faciana aberta e amable do progresismo. Aínda que o seu corazón estivo sempre cos exaltados, a súa cabeza seguiu unha liña recta defendendo o liberalismo que era posible naquel momento. Este talante de auténtico liberalismo explica que a cidade da Coruña lle

outorgase a súa representación no Parlamento español ininterrompidamente desde 1836 ata 1856, en oito lexislaturas.

Tamén Xosé Arias Uría, avogado e propietario dunha fábrica en Betanzos, foi desde a mocidade un progresista radical. Logo pertenceu á facción ayacucha sendo nomeado Ministro de Gracia e Xustiza por Espartero.

Ubaldo Chicharro, avogado da Real Audiencia, lideraba ó sector máis radical do progresismo coruñés, alcalde no ano 1841, deputado provincial, capitán da Milicia Nacional, permaneceu sempre na Coruña, velando polos principios do primeiro liberalismo nunha soidade política xa a penas compartida.

Xosé Vázquez Bugueiro, exaltado progresista de Pontedeume, que pasou anos na Coruña e en Carballo, como xuíz, formaba parte do sector radical.

Lucas Boado, oficial da Milicia Nacional e concelleiro varias veces do Concello coruñés, era un dos escasos apoios cos que contaba Ubaldo Chicharro no seu radicalismo.

4.- Foi a cidade da Coruña quen, en definitiva, impuxo o seu estilo ós políticos que a representaban. O tecido social, no que predominan as clases medias, aposta polo liberalismo non só como fórmula política senón e, sobre todo, como expresión vital. E esta segue a ser unha aposta radical nunha Galicia ruralizada e dominada pola fidalguía reciclada nun certo liberalismo populista.

A tonalidade vital da Coruña segue a ser un contrapunto no contexto galego. Segue sendo a cidade mellor comunicada e mellor informada de Galicia. Comunicada por mar, que a abre a Francia, Inglaterra, América e o Norte de España (Xixón, Santander e Bilbao), de onde chegan e para onde saen mercancías, pasaxeiros e correos, mantén varios servicios de galeras e tartanas con Madrid (a galera de Pepillo, Xosé Rei, a dilixencia da compañía Carsí, Ferrer, a tartana de Simón Badía), con Santiago en percorrido diario da compañía de Pou e dous servicios semanais a Lugo.

Nas librerías de Ramón Calvete, na praza de San Xurxo, de Pérez, na rúa Real, de Soutomaior e de Puga recíbense por subscrición os xornais máis importantes que se publican en Madrid e que chegan nos correos. Tamén se reciben lotes de libros non só de España, senón tamén do estranxeiro. Eses apreciáveis libros que agora reaparecen procedentes dos faiados das vellas casas coruñesas.

Os comercios de comestibles presentan uns escaparates ateigados: queixos frescos de

Flandes, chourizos da Alcarria, de Estremadura e do país, pastas de Madrid, chocolate de Astorga, salchichóns, ron de Xamaica, pasas de Andalucía, melóns de Valencia. Así, por exemplo, presenta a súa mercancía dona Toribia Rodríguez, chamada A Tirolesa, un comercio na rúa Real e no Cantón Grande.

Unha diversificada artesanía cobre as esixencias máis miúdas: Pablo Lagrande, con establecemento nos Olmos, facía milagres coas tinxiduras, garantindo que pon como novos os panos de Merino e "Casimiro", as blondas, levitas, pantalóns e capas, mesmo se aparecen "salseadas". En San Andrés hai un obradoiro de xoias de toda caste: filigranas de ouro e prata, perlas, etc..

Abundan os reloxeiros: Marcelino Bonnet, na rúa Real, establece no ano 1835 un "*laboratorio*". Dous anos despois, no 1837, establécese Xosé Moris na mesma rúa, garantindo os seus arranxos por un ano e comprometéndose a poñer cadros musicais ós reloxos que non os teñan e a prezos reducidos. Pedro Candal Saavedra tiña o seu obradoiro na praza de San Xurxo e Agustín Antelo xa había anos que viña traballando. A Coruña comeza a ser coñecida e mesmo Xosé Losada, célebre reloxeiro establecido en Londres intenta abrir mercado e ofrécese para adquirir, cun 25% de rebaixa, reloxos de tódolos autores. O maragato/galego Losada, casado coa filla dun importante reloxeiro inglés está nestes momentos (1841) asentando a súa sona internacional.

Na botica de don Xosé Villar, na rúa Real, non só se adquiren pócimas medicinais, tamén pos dentífricos, e mesmo poden os médicos e boticarios subscribirse ó Boletín de Medicina, Cirurxía e Farmacia. Outras boticas son as de Monroy, Tomás Carballo nos Cantóns e Manuel Muíños en Garás, Santa Lucía.

Un dos empresarios máis ambiciosos do que podemos chamar sociedade de consumo selecta foi Enrique Luard. Dotado dunha natural perspicacia para o negocio científico abriu diversas tendas nas que se poden atopar productos que non hai en ningunha outra parte de Galicia: termómetros para baños, alcalímetros, aerómetros, carros de vapor aéreo. Desde 1843 e despois de moitos ensaios, Luard conseguiu retratar o daguerrotipo, usando unha composición non coñecida e inventada por el, que garantía un retrato en medio minuto, asegurando que co tempo a composición adquire maior viveza. Estamos ante os inicios da fotografía.

O mesmo Luard no ano 1848 abriu outra tenda en San Andrés, especializada en obras de arte. Tódolos artistas que queiran depositarán as súas obras neste chamado "bazar" para a súa venta. O establecemento unicamente percibirá un 5%. Temos que recoñecer que, á vista do que

hoxe se usa, Luard era un benefactor da arte.

Os mozos recreábanse nos billares "La Fama", en Santa Lucía, ou nos que había na parte traseira das cafeterías. Seguía en todo o seu esplendor o café de Ucheli, con salonciños para merendas, na rúa da Alameda, o café do Correo ou de San Xurxo, preto de San Nicolás. Os nenos surtíanse na tenda de dona Urraca, en Panaderas, onde atopaban xoguetes de chumbo, cañonciños de bronce e, de paso, as nais mercaban as zapatillas de Madrid, forradas de cordeiriño, e os pais os mistos fosfóricos que viñan a substituír o tradicional chisqueiro. No verán, ademais das praias, tiñan casas de baños no Parrote, advertindo as dificultades que tiñan para que non coincidisen nun mesmo sitio "persoas de ambos sexos". Advertencias ou desculpas que máis parecen un reclamo ca unha advertencia. Os nenos só pagarían media entrada e "*las criadas de servicio que acompañen a sus amos, gratis*".

Pero a gran diversión na Coruña seguían sendo as representacións teatrais e a ópera, especialmente desde que o Teatro Principal, no que a cidade gastou máis de un millón de reais para construílo, entrou en funcionamento en 1841. Afortunadamente contamos con variada información sobre o gustos preferidos, sobre as compañías de ópera, as empresas e as primas donnas que recalaban no porto e dedicaban unhas semanas a deleitar a unha Coruña esixente, atenta e crítica.

Había, naturalmente, festas relixiosas (Corpus, Pascua e Rosario), pero lendo a prensa coetánea dá a sensación de que as festas relixiosas só eran motivo para a festa popular. Poucas procesións e moita farra nos barrios e nas sociedades.

En cambio, abundaban as festas patrióticas e civís. O feito de que fose a capital militar e administrativa convertía á Coruña nun marco de obrigada celebración de canto acontecemento sucedese en España. O mesmo daba que se tratase da proclamación de Isabel II, que da conquista de Bilbao, do nacemento dun príncipe ou da proclamación dunha Constitución. As bandas de tódolos rexementos con sede na cidade rivalizaban entre si e mantiñan á poboación informada do que politicamente sucedía máis alá do Padornelo.

Como *nihil novum sub sole*, xa no ano 1844 se inventou na praza da Constitución, para conmemorar o retorno de dona María Cristina, unha fonte da que manaba o viño, do que se podían servir todos ata o seu esgotamento.

A cidade gozaba cos praceres que lle proporcionaban os avances técnicos. Houbo sempre na Coruña esa vocación de futuro, de estar sempre no límite da novidade. Ben o sabía Enrique Luard, como xa deixamos exposto. Neste sentido, tiñan unha grande aceptación os cosmoramas,

as galerías ópticas e demais inventos que proxectaban á cidadanía a mundos descoñecidos.

Nesta escola de liberdade e progresismo foise formando a cidade nos difíciles anos que van de 1833 a 1846, anos de atraso económico, de crise europea. Os coruñeses, sen embargo, non querían renunciar ós logros, ás liberdades e ó progreso. Por iso lle impuxeron ós seus políticos a responsabilidade de garantir esa liberdade, pero tamén ese progreso que de ningunha maneira estaban dispostos a perder.

RESPOSTA

DO EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON

XESÚS ALONSO MONTERO

Ingresa hoxe na nosa Corporación un historiador a quen o estudio do pasado próximo do noso país debe moitas importantes páxinas, algunhas esclarecedoras, O profesor Xosé Ramón Barreiro Fernández, catedrático de Historia de Galicia na Universidade de Santiago de Compostela desde 1988, hai tempo que é un sagaz especialista nese longo e interesante período que se inicia coa Ilustración e que chega ós anos da última Transición á Democracia. Empezou a súa carreira de historiador —como acaba de recordarnos— no ano 1965, e, desde esa data a hoxe, ten investigado territorios ideolóxicos e aspectos da nosa historia sen os cales non sería posible entender a xeito as raíces próximas do noso presente. Especialmente iluminadores son os seus traballos sobre os afrancesados, o carlismo, os primeiros liberais, a revolta de 1846 e a cuestión universitaria na Compostela de 1875.

Co profesor Barreiro Fernández o estudio da historia da Galicia contemporánea, nalgúns dos capítulos fundamentais, entra, de cheo, na historia desta disciplina; os estudos anteriores, agás algunhas excepcións, estaban, aínda, na prehistoria da disciplina.

O profesor Barreiro ingresa hoxe, como académico numerario, nunha institución fundada, en 1906, por un polígrafo que foi eminente e elocuente historiador. Desde esa data a hoxe, desde don Manuel Murguía a don Antonio Meijide Pardo, a nosa Academia acolleu no seu seo a algúns ilustres historiadores, ronsel ó que hoxe se suma o nome de don Xosé Ramón Barreiro Fernández.

Os especialistas de hoxe non escriben a historia desde a mesma concepción que informaba os escritos de Murguía, dito sexa sen desdoro ningún para os traballos de quen xa publicaba traballos en 1853. Por outra parte, o acontecer contemporáneo posúe tal complexidade, sobre todo no eido das ideoloxías e das organizacións políticas, que ó historiador cómprelle unha especial sagacidade para, no organigrama desa frondosidade e complexidade, evitar que unha árbore lle impida ve-lo bosque. Desta índole son as mellores investigacións do novo académico.

O señor Barreiro Fernández, galeguista convencido e convincente desde hai décadas, non manipula a historia desde as súas conviccións ou desde os seus desexos. O pasado foi como foi, e o historiador, no exercicio do seu oficio, lonxe de facer proselitismo, ten que

facen ciencia. Quen examine, do profesor Barreiro Fernández, a súa *Historia de Galicia (Idade contemporánea)* debería ler con atención, entre outras, as páxinas dedicadas ós Mártires de Carral (de 1846) e ó Banquete de Conxo (de 1856). Sabido é que estes dous feitos son cita gabanciosa case obrigada na literatura galeguista, interpretación á que se opón, cos documentos na man, o noso historiador, quen, verbo do primeiro feito, o levantamento de 1846, capitaneado polo comandante Solís, opina que se trata dun acontecemento de signo liberal no que o sector galeguista —“a primeira xeración galeguista”— constitúe só un dos seus componentes. Así pois, un feito case mitificado por unha boa parte da historiografía nacionalista, recupera o seu verdadeiro perfil no tratamento obxectivo do profesor Barreiro Fernández. En canto ó segundo feito, o Banquete de Conxo, de 1856, xantar de irmandade interclasista que ten suscitado tanta literatura floral, o profesor Barreiro Fernández, sen deixar de enfatiza-lo seu carácter democrático e progresista, subliña que nel non está presente o máis tenue galeguismo: nin no feito en si, nin nos versos casteláns de Aurelio Aguirre e de Eduardo Pondal. Eu, coa modestia dun discípulo, confeso que o famoso e singular acontecemento da carballeira de Conxo non tivo acento galego.

Así estudia o pasado —o noso pasado próximo— quen, coa pluma e cos documentos do historiador na man, é máis amigo da verdade ca de Platón. Así é como entende a Historia Clío, musa dos historiadores. Xa aquí, pido licencia para contar unha anécdota —anécdota significativa— protagonizada polo profesor Barreiro Fernández e mais por min. Aconteceu hai uns doce anos, data na que a min me preocupaba moi seriamente o poema de Rosalía de Castro “Los robles”, poema de 1884 no que a autora láíase de que os carballos, outrora abundantes nos nosos bosques, estivesen desaparecendo. A Rosalía, que non era economista, dóelle a desaparición dunha árbore tan fermosa e tan productiva, pero, ademais, como é poeta —como habita no mundo do Espírito— dóese de que xa non soe a gaita que os nosos devanceiros tocaron outrora nas mestas carballeiras e de que nos nosos montes sen carballos as fadas non tezan as grilandas do noso futuro. Aquí está a gran Rosalía: realidade material e universo espiritual, economía e mitoloxía histórica, prosa da vida iluminada pola poesía. Pero Rosalía parte dun dato prosaico: nobres árbores de Galicia, sobre todo os carballos, eran talados masivamente. Hai uns doce anos atopo en Santiago, na rúa do Vilar, ó profesor Barreiro Fernández e, case sen saudármonos, examínoo: “¿Por que a tala se ensañou, arredor de 1880, coas nosas carballeiras, desgracia que tanto comoveu a Rosalía?” O profesor de historia contesta de contado: “Para face-las travesas do ferrocarril”.

Quen así respondía é un historiador que, sen deixar de crer na causa do Espírito, sabe

moi ben que a Historia faise desde certas materialidades sen as cales non existen proxectos humanos importantes e viables. Porque o señor Barreiro Fernández empezou a comprometerse coa Historia, co oficio de historiador, nuns anos en que en Galicia, en España e en boa parte de Europa tiña predicamento e prestixio historiar desde “plantexamentos dialécticos”, tendo moi en conta “a correlación de forzas económicas e sociais”, dito sexa con palabras do noso académico. Parece claro que o noso historiador, cos matices que se queiran, non está alleo nos seus mellores traballos á metodoloxía marxista, palabra hoxe en desuso pero método de investigación nas disciplinas sociohistóricas que aínda non dixo a súa derradeira palabra. Metodoloxías á parte, o profesor Barreiro Fernández sabe da complexidade que caracteriza ás sociedades, e é a sociedade galega, coa súa complexidade de clases sociais, ideoloxías e intereses, o que move a súa pluma de cronista e de notario que, ademais, interpreta.

Pertenzo eu a un gremio, o de profesores de Literatura, que ten como misión esencial ler e examinar textos —textos literarios—, textos que se o profesor ou o crítico non sitúa no seu concreto contexto son textos condenados a seren deficientemente lidos. Sabido é que moitas veces o estudioso do feito literario non posúe a formación histórica axeitada; de aí, a necesidade, para nós, desa gran ciencia auxiliar que é para os do meu gremio a Historia, a Historia elaborada polos historiadores dignos de tal nome. Os que, coma min, estamos na obriga profesional de examinar textos literarios galegos do século XIX e do XX, témo-la sorte de poder acudir ás páxinas dun historiador rigoroso e minucioso dese período como o profesor Barreiro Fernández. Será el quen poña nas nosas mans o contexto, e seremos nós, a partir de aí, os que lle fagamos preguntas literarias ó texto. A elocuencia do texto depende, en non desdeñable parte, do noso coñecemento do contexto, neste caso, da nosa pericia na utilización das documentadas páxinas do profesor Barreiro Fernández.

Ingresa hoxe na Academia fundada por don Manuel Murguía don Xosé Ramón Barreiro Fernández, e ingresa coa lección que acabamos de oír: O liberalismo coruñés: a segunda xeración (1823-1846). Hai sesenta e tres anos, en 1934, un ilustre escritor e periodista, Antón Vilar Ponte, ingresou nesta Casa cunha oración académica cuio título, *O sentimento liberal na Galiza*, ten que ser grato, sen dúbida, ó académico de hoxe. Nunha fermosa semblanza que don Ramón Otero Pedrayo fixo de Vilar Ponte lemos esta gabanza:

“A despedida de Porlier, a tradición de Sinfiriano López, o erguemento do 1820, todo o liberalismo xeneroso da Coruña vivía no espírito de Antón Vilar. Pro soupo darlle ó seu liberalismo o senso e fito galegos co programa das Irmandades da Fala”. Estas palabras, do fermosísimo *Libro dos amigos*, non son desaxeitadas para caracterizar a don Xosé Ramón Barreiro Fernández, quen hoxe, sesenta e tres anos despois, aborda, cun rigor imposible onte, o tema do “liberalismo xeneroso da Coruña”, para dicilo, de novo, coas palabras de don Ramón.

Do liberalismo en Galicia ten falado e escrito o novo académico en non poucas tribunas e lugares. O título de hoxe —o liberalismo coruñés—, sen deixar de ser unha cortesía para a cidade na que reside o noso historiador, é, en realidade, unha homenaxe ós liberais que neses anos protagonizaron, na Coruña, un capítulo moi importante da historia do liberalismo galego. A Coruña nese tempo, como aclara o noso autor, é a cidade galega mellor comunicada e mellor informada, razón pola cal foi sazouando a froita do liberalismo.

Lendo estas e outras páxinas do profesor Barreiro Fernández témo-la impresión de que os nosos liberais atoparon no seu camiño duras resistencias, en non pequena parte protagonizadas polo clero, por un clero abertamente antimoderno. No complicado organigrama do acontecer galego do século XIX, trátase do liberalismo ou do carlismo —outro dos grandes temas do novo académico—, o historiador ten que coñecer moi ben a actitude e o comportamento da Igrexa para examina-los feitos. En *Compostellanum*, revista do ramo que o señor Barreiro Fernández dirixiu, hai mostras elocuentes da súa erudición e pericia en cuestións eclesiásticas, especialización que, hoxe por hoxe, non posúe ningún dos nosos estudiosos en temas do século XIX e do XX. Mesmo hai, nesta importantísima publicación, unha páxina do noso académico, a necrolóxica do cardeal Quiroga Palacios (1971), que é, ó tratar de cuestións opinables, un alarde de respecto e crítica sutil.

Hai tempo que me intereso pola literatura que o liberalismo produciu en Galicia, e tamén polas feroces réplicas reaccionarias, asuntos sobre os que teño publicado algunhas páxinas, razón esta que quizais explique o feito de que eu teña o honor de glosa-la oración académica que acabamos de oír. A literatura estivo moi presente na Coruña que devecía polo liberalismo. Digo literatura e penso nos xéneros máis diversos, algúns case subliterarios: a oda, o panfleto, o chamamento, a peza de teatro, etc. Para min ten unha significación especial o romance *Rogos dun escolar gallego á Virxe do Bo Acerto para que libre á Terra da Inquisición*, fermoso e contundente panfleto que foi moi reeditado naqueles anos, edicións que algún filólogo debería coleccionar e colacionar. Sabido é que este romance de escarnio

contra o Santo Oficio foi impreso como anónimo en 1813, pero sempre se soubo que o autor era Manuel Pardo de Andrade, excelente poeta satírico e unha das glorias do periodismo galego de tódolos tempos. Editou e imprimiu o famosísimo romance outro escritor liberal, Valentín de Foronda, natural de Vitoria pero residente en Galicia de 1811 a 1815. Por Antonio Odriozola sabemos que as forzas reaccionarias da Coruña contrataban a un lacazán para que berrase polas rúas coruñesas o día de Corpus: “¡Mueran todos los que han escrito contra la Inquisición: muera Foronda!”

Este episodio, tan elocuente, non está citado no discurso do novo académico porque acontece algúns anos antes do período por el estudiado. Cita, si, e moi oportunamente, a Pardo de Andrade, “o intelectual e xornalista [que] atopou acubillo e traballo en París, na familia da súa muller”. Era o ano 1823, retornara o absolutismo e os liberais volveran ó exilio. Non podía estar ausente deste discurso a figura extraordinaria de Pardo de Andrade, a quen o novo académico, nun artigo de 1981, califica de “loitador incansable das novas ideas”. Para sorte de todos, contamos agora cos estudos de María Rosa Saurín de la Iglesia, a quen debemos tamén a exhumación de poemas en galego de Pardo de Andrade aínda non valorados polos especialistas do noso Prerrexurdimento. De tódolos xeitos, Pardo de Andrade será, fundamentalmente, un extraordinario xornalista e, como o denominou Meijide Pardo en 1983, o “devanceiro do xornalismo galego”.

Sábeo moi ben o profesor Barreiro Fernández quen, tamén, é un especialista nas mil manifestacións miúdas de literatura liberal e antiliberal que produciu Galicia no século pasado. Son moitas as páxinas do profesor Barreiro que proban a súa familiaridade con textos político-literarios moi raros, tan raros que algúns nunca foron consultados por outros estudiosos.

Creo que ninguén coñece máis e mellor esta parcela da nosa literatura decimonónica, pero debo aclarar —se non se me entende mal— que non a coñece toda. Non coñece, por exemplo, os manuscritos inéditos que se foron ó fondo do mar, en 1823, cando o seu autor, o liberal Pedro Boado Sánchez, fuxía, nun barco que se incendiou e naufragou, do absolutismo español e do miguelismo portugués. No presente discurso o profesor Barreiro lamenta a perda deses manuscritos, “moi interesantes —conxectura— a teor da obra publicada anteriormente: *O tío Farruco*”.

Estamos, pois, ante un historiador do feito político —e do feito político e social— que posúe, no eido dos impresos e dos manuscritos, unha información de primeira man á que non

chegan, en certos aspectos, os estudiosos do feito literario, dito sexa, pola miña parte, cunha certa mágoa.

Estamos tamén ante un historiador que, ó falar do pasado, non elude feitos do presente. No discurso de hoxe hai unha páxina que nos parece significativa, aquela na que describe a transición incruenta de 1832 a 1837 protagonizada por un sector renovador do absolutismo e “un sector moderado do liberalismo do interior e do exilio”, transición que leva ó noso historiador a subliña-la xenerosidade, nos nosos días, “daqueles que estiveron dispostos a renunciar ó monopolio do poder como os que estiveron dispostos a renunciar a parte das súas utopías para construír un Estado no que coubesen todos”. Noutra páxina o novo académico insiste no pragmatismo non claudicante desta segunda xeración, obstinada na idea de construír un Estado no que só sobran “os radicais do absolutismo” e “os radicais da liberdade”.

Páxinas esclarecedoras as do discurso que vimos de oír, páxinas que iluminan os traballos e os días dalgúns dos seres humanos máis comprometidos coas ideas e coas palabras sen as cales carecería de grandeza o acontecer histórico. Estes homes —e unha muller, Juana de Vega— serviron esa grandeza a miúdo nun medio hostil e tenebroso, nun medio que só permitía, cando o permitía, victorias mínimas (no programa e na duración).

O liberalismo coruñés desta segunda xeración (1823-1846) constitúe un capítulo moi importante na historia ideolóxica e política de Galicia, capítulo no que non escasean duros sacrificios, fermosos programas e nobres palabras. Este capítulo acaba de atopa-lo seu historiador, o seu rigoroso cronista e intérprete perspicaz, na pluma de quen hoxe ingresa na Academia de Murguía e de Antón Vilar Ponte. É un día de festa para a ilustre Santa Compañía na que militan desde Pardo de Andrade a Sinfiriano López e desde Pedro de Llano a Juan Díaz Porlier, ou sexa, “o liberalismo xeneroso da Coruña”, como dixo don Ramón Otero Pedrayo. E un día de festa, tamén, para a Real Academia Galega, e éo porque Clío, musa severa da Historia, inspira, desde hai tempo, os traballos do novo académico.